

Львівський державний університет
внутрішніх справ

Олександр Марін
Людмила Павлик

Заходи кримінально-правового характеру

Навчальний посібник

Львів
2024

УДК 343.28/.29
М 26

Рекомендовано до друку та розміщення в електронних сервісах ЛьвДУВС
Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
(протокол від 30 жовтня 2024 року № 7)

Рецензенти:

Навроцький В. О. – доктор юридичних наук, професор
(Український католицький університет);
Газдайка-Василишин І. Б. – кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ).

Марін О., Павлик Л.

М 26 **Заходи кримінально-правового характеру : навчальний посібник.** Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 96 с.
ISBN 978-617-511-412-4

Розкрито поняття та розглянуто питання заходів кримінально-правового характеру як різновиду заходів кримінально-правового впливу. Наведено кримінально-правову характеристику таких заходів кримінально-правового впливу, як обмежувальні заходи, примусові заходи виховного характеру та примусове лікування, спеціальна конфіскація та заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

Для студентів і курсантів, які вивчають кримінальне право у бакалаврських освітніх програмах зі спеціальностей 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність», і всіх, хто цікавиться проблемами кримінального права.

The textbook deals with the concept and general characteristics of criminal law measures as a type of criminal law measures. The author provides a criminal law characterization of such measures of criminal legal influence as restrictive measures, compulsory educational measures and compulsory treatment, special confiscation and measures of criminal legal nature applied to legal entities.

The textbook is designed for students and cadets studying Criminal Law in undergraduate educational programs in the specialty 081 «Law» and 262 «Law Enforcement» and anyone interested in criminal law issues.

УДК 343.28/.29

ISBN 978-617-511-412-4

© Марін О., Павлик Л., 2024
© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2024

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО.....	4
1. ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	5
2. ВИДИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ. МІСЦЕ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У ЦІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ.....	13
3. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, ТА ПІДСТАВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ.....	21
4. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ, НЕ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, ТА ПІДСТАВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ.....	33
5. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ.....	40
6. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ.....	47
7. СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ.....	58
8. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ.....	65
ТЕСТИ.....	75
ЗАДАЧІ.....	86
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ.....	92
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	94

ВСТУПНЕ СЛОВО

Розширення законодавцем інструментарію кримінально-правового реагування на вчинені особами кримінальні правопорушення та кримінально протиправну поведінку, яка не є кримінальним правопорушенням з огляду на відсутність у вчиненому ознак його складу, ставить перед наукою кримінального права завдання осмислення вчення про кримінально-правові засоби в цілому та заходи кримінально-правового характеру зокрема. Вагомим доробком у цій сфері можна вважати докторську дисертацію Ю. А. Пономаренка «Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень», захищену в Харкові у 2021 році, на теоретичних постулатах якої будується й матеріал пропонованого навчального посібника.

Тема «Заходи кримінально-правового характеру» відкриває другу складову навчальної дисципліни «Кримінальне право України». Загальна частина охоплює вчення про наслідки кримінально протиправної поведінки. Її завданням убачається системне викладення основних положень про заходи кримінально-правового впливу, визначення їх видів та систем класифікацій, теоретичне розмежування заходів кримінально-правового впливу та заходів кримінально-правового характеру. Наш навчальний посібник умовно складається з двох частин: загальнотеоретичної та характеристики окремих заходів кримінально-правового характеру. Саме з увагою на другу його частину видання отримало назву «Заходи кримінально-правового характеру», оскільки акцентує на тих заходах, які власне так називає законодавець і яким у навчальній програмі «Кримінальне право України. Загальна частина» не присвячено окремих самостійних тем.

Навчальний посібник рекомендований для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» зі спеціальностей 081 «Право» і 262 «Правоохоронна діяльність», науково-педагогічних працівників та для всіх, хто цікавиться питаннями кримінального права, законодавства та його застосування.

1. ПОНЯТТЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Вступні зауваги Кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна зазнати правових наслідків такої поведінки. Цією темою відкривається, умовно кажучи, друга частина кримінального права – вчення про наслідки кримінально протиправної поведінки.

Назагал у суспільній думці міцно вкоренилася дихотомія «злочин – покарання», яка цілком відповідає закономірностям існування людства, де кожна причина породжує свій наслідок. Так і в галузі кримінального права: кримінально протиправне діяння, винно вчинене особою, яка наділена ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, мусить мати свій наслідок правового характеру для цієї особи. Чи у всіх випадках такий наслідок буде виражатися в покаранні? Чи тільки покарання відображає суть реакції держави на кримінальне правопорушення? Звісно, ні. Ч. 3 ст. 3 КК України містить положення, яке вказує на відсутність монополії покарання як правового результату кримінально протиправної поведінки особи: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом».

Наприклад:

Василь, перебуваючи у стані сп'яніння, вступив у сварку зі своєю дружиною Василюю, яка висловлювала незадоволення його способом життя: пияцтвом, відсутністю роботи та стабільного заробітку, неуважністю до виховання дітей та відсутністю допомоги у веденні домашнього господарства. Під час сварки Василь двічі вдарив кулаком в обличчя дружини, чим заподіяв їй тілесні легкі ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я.

Василина викликала поліцію і написала заяву про вчинення Василем кримінального правопорушення. Районний суд

визнав Василя винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, і засудив його до арешту строком на шість місяців.

Аналіз кримінального законодавства України та кримінально-правової доктрини дає можливість виокремити такі правові наслідки вчинення кримінально протиправного діяння:

- звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44–49 КК України);
- покарання зі всіма його різновидами (ст. ст. 50–64, 98–102 КК України);
- звільнення від покарання чи його відбування (ст. ст. 74–87 КК України);
- судимість (ст. ст. 88–91 КК України);
- обмежувальні заходи (ст. 91¹ КК України);
- примусові заходи медичного характеру (ст.ст. 92–95 КК України);
- примусове лікування (ст. 96 КК України);
- спеціальна конфіскація (ст. ст. 96¹, 96² КК України);
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. ст. 96³–96¹¹ КК України);
- примусові заходи виховного характеру (ст. ст. 97, 105 КК України);
- непритягнення до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 14, ст. 17, ст. ст. 36 – 43¹ КК України).

Практично кожен з цих видів правових наслідків вчинення кримінально протиправного діяння має свої підвиди. Отже, кримінальне право України має у своєму арсеналі досить великий інструментарій впливу на осіб, котрі вчинили кримінальні правопорушення чи діяння, які схожі на них, однак не мають окремих ознак кримінального правопорушення або його складу¹.

¹ Надалі у роботі буде використано поняття «кримінально протиправне діяння» як таке, що об'єднує кримінальні правопорушення та діяння, які не містять усіх ознак складу кримінального правопорушення, проте передбачені у статтях Особливої частини КК України.

Наприклад:

За вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, Василеві було призначено покарання у виді арешту строком на шість місяців. Це один з можливих правових наслідків вчиненого ним кримінального правопорушення, але не єдино можливий. Так, у разі наявності підстав, передбачених, наприклад, у ст. 46 КК України, Василь рішенням суду може бути звільнений від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим. У іншому разі, якщо описане в завданні фізичне насильство вчинювалося Василем щодо власної дружини систематично, поведінка Василя може бути кваліфікована не як заподіяння легкого тілесного ушкодження, а як домашнє насильство – кримінальне правопорушення, що передбачене ч. 1 ст. 126¹ КК України. Відповідно до ст. 91¹ КК України, Василеві одночасно із призначенням покарання, не пов'язаного із позбавленням волі, суд може призначити один або декілька обмежувальних заходів. Отож держава в особі уповноважених органів (суду), наділена кримінальним законодавством різними засобами кримінально-правового впливу, має можливість застосовувати до відповідних осіб різноманітні заходи кримінально-правового впливу.

Визначення правової природи, впорядкування, класифікація та систематизація, виявлення спільних та відмінних ознак є завданням цього навчального посібника.

У доктрині кримінального права України наразі немає одностайності думок навіть щодо того, як називати перелічені вище наслідки вчинення кримінально протиправного діяння. Такій невизначеності сприяє й текст кримінального закону, який також використовує різні позначення: «кримінально-правові наслідки діяння» (ч. 3 ст. 3 та ч. 2 ст. 4 КК України); «становище особи», яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 5 КК України); «правові наслідки за судження особи» (ст. 9 КК України); «правові наслідки» множинності кримінальних правопорушень (ст. 35 КК України); «правові наслідки судимості» (ст. 88 КК України); «інші заходи кримінально-правового характеру» (Розділ XIV Загальної частини КК України).

Крім того, кримінальне право України володіє таким класичним, традиційним поняттям, як «кримінальна

відповідальність». Фактично відносно донедавна у кримінальному праві нашої держави усі правові наслідки вчинення кримінально протиправного діяння вкладалися у парадигму кримінальної відповідальності. Це поняття неодноразово згадується й безпосередньо у КК України: у його ст. 2 визначається *підстава кримінальної відповідальності*; у ст. 3 – загальні положення про закон про кримінальну відповідальність; у ст.ст. 4–8 – межі чинності і дії закону про кримінальну відповідальність у часі та у просторі; у ст. 16 йдеться про кримінальну відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення; у статті Розділу IV Загальної частини визначають особу, яка підлягає кримінальній відповідальності; статтями 29 та 30 визначаються особливості кримінальної відповідальності співучасників тощо. Натомість саме поняття кримінальної відповідальності у КК України не визначено.

Таким чином, розвиток сучасного кримінального законодавства поставив перед доктриною кримінального права завдання визначення співвідношення понять «кримінальна відповідальність» та «правові наслідки вчинення кримінально протиправного діяння». Чи вичерпуються такі наслідки кримінальною відповідальністю, чи містять інші якісь інші заходи, які не є кримінальною відповідальністю? Більше того, проєкт КК України містить вже поняття кримінально-правових засобів та пропонує їх перелік, визначаючи при цьому поняття кримінальної відповідальності.

Визначення та зміст ознак заходів кримінально-правового впливу

Для подальшого розгляду відповідних проблем варто зупинитися на найбільш загальному формулюванні поняття, яке позначає правовий результат вчинення особою кримінально протиправного діяння, – *заходи кримінально-правового впливу*. Під такими заходами пропонується розуміти *визначені у кримінальному законі засоби досягнення завдань кримінального права та правила їх застосування уповноваженими державою суб'єктами до особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, які полягають у застосуванні, обмеженому застосуванні або відмові від застосування*

примусового обмеження прав і свобод особи та покладення на неї додаткових обов'язків.

Ознаками, що характеризують це поняття, є такі:

1. Ці заходи визначені безпосередньо у Кримінальному кодексі України. У доктрині кримінального права містяться посилення на такі правові заходи, які застосовуються до особи, котра вчинила кримінально протиправне діяння, але які передбачені у нормативно правових актах інших галузей права. Скажімо, зазначається, що одним із заохочувальних заходів є закриття кримінального провадження через відсутність вимоги потерпілого та інші види компромісу. Справді, КПК України вказує, що кримінальне провадження за окремими кримінальними правопорушеннями, передбаченими певними статтями Особливої частини КК України, не можуть розпочинатися інакше як за заявою потерпілої особи (так звані справи приватного обвинувачення), і, відповідно, відсутність такої заяви, вимоги перешкоджає кримінальному переслідуванню особи і застосуванню щодо неї примусових, негативних заходів кримінально-правового впливу. Однак чи є відсутність такої вимоги заохочувальним заходом кримінально-правового впливу? Видається, що ні – особа, яка зазнала кримінально протиправного посягання, у такій категорії проваджень за власним вибором звертається за захистом до держави і це є процесуальним аспектом кримінальної юстиції, а не матеріально-правовим заходом впливу на особу, яка вчинила кримінально протиправне діяння.

Наприклад:

Василина, зазнавши побоїв від свого чоловіка, звернулася за захистом до органів Національної поліції, написавши відповідну заяву. Відповідно до положень ст. 477 КПК України, у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, кримінальне провадження може бути розпочато слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого. Іншими словами, в описаній ситуації відсутність заяви до Національної поліції з боку Василя створювала би процесуальну перешкоду у застосуванні до Василя заходів кримінально-правового впливу, а не була б самотійним заходом кримінально-правового впливу.

У той же час доктрина кримінального права до заохочувальних заходів відносить передбачені у КК різновиди кримінально-правового компромісу – ті види обставин, які дають особі, що вчиняє кримінальне правопорушення, шанс вчасно зупинитися і не підлягати у зв'язку із такою «зупинкою», потрібною державі поведінкою, кримінальній відповідальності. Йдеться, наприклад, про готування до кримінального проступку (ч. 2 ст. 14 КК України), добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК України) або відмову виконати явно кримінально протиправний наказ чи розпорядження (ч. 3 ст. 41 КК України) тощо. Ці заходи передбачені у КК України і спрямовані на особу, яка вчиняє кримінально протиправне діяння з визначеною метою.

2. Заходами кримінально-правового впливу є визначені в законі засоби та правила їх застосування. Такий підхід кореспондує з чинною у кримінально-правовій доктрині України позицією щодо виділення кримінально-правових засобів-установлень та кримінально-правових засобів-діянь (Ю. А. Пономаренко). Послугуючись теоретичними надбаннями цієї позиції, можна висновувати, що засобами кримінально-правового впливу є ті відображені у приписах кримінального закону явища, які визначають види та розміри впливу на особу, що вчинила кримінально протиправне діяння. Натомість правилами застосування таких засобів є відображені у приписах кримінального закону правові явища, які визначають повноваження суб'єкта правозастосування щодо практичної реалізації засобів кримінально-правового впливу.

3. Заходи кримінально-правового впливу застосовуються із визначеною метою. Ця мета відображена у декількох приписах чинного КК України. Насамперед ідеться про положення його ст. 1: Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально протиправних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Крім того, закон визначає мету одного з найпоширеніших заходів кримінально-правового впливу – покарання. Ч. 2 ст. 50 КК України встановлює, що покарання має на меті

не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. Крім покарання, серед заходів кримінально-правового впливу КК України розкриває мету примусових заходів медичного характеру. Ст. 92 КК України вказує, що метою таких заходів є обов'язкове лікування, а також запобігання вчиненню особою суспільно небезпечних діянь. Синтезуючи наведені нормативні положення, ми можемо визначити види мети, які ставляться державою при застосуванні заходів кримінально-правового впливу, як-от:

- загальне запобігання кримінальним правопорушенням;
- спеціальне запобігання кримінальним правопорушенням;
- виправлення особи;
- кара;
- результативне лікування тощо.

Варто зазначити, що ці види мети застосування заходів кримінально-правового впливу можуть поєднуватися в одному заході, а можуть бути альтернативними. Наведений тут перелік не є вичерпним. Головне при цьому враховувати, що вплив – це завжди цілеспрямована діяльність, яка обов'язково має свою мету, на досягнення якої така діяльність і спрямовується.

4. *Заходи кримінально-правового впливу застосовуються до особи уповноваженими на те органами держави.* При цьому слід відзначити таку закономірність: заходи, які мають характер заохочення, можуть бути застосовані ширшим колом суб'єктів. Йдеться про те, що непритягнення особи до кримінальної відповідальності може бути застосовано не лише судом, а й слідчим чи прокурором (ст. 284 КПК України). У всіх інших випадках рішення про застосування заходів кримінально-правового впливу приймає суд.

5. *Заходи кримінально-правового впливу застосовуються до особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння.* Найпоширенішою формою кримінально протиправної поведінки є кримінальне правопорушення, що дефініювано у ст. 11 КК України. Однак окремі заходи кримінально-правового впливу (наприклад, такі заходи кримінально-правового характеру, як примусові заходи медичного характеру, примусові

заходи виховного характеру тощо) можуть бути застосовані до особи, яка вчинила поведінку, що не має всіх ознак складу кримінального правопорушення (відсутні ознаки суб'єкта кримінального правопорушення у разі визнання особи неосудною, наприклад). Саме тому при визначенні поняття заходів кримінально-правового впливу використовується конструкція не «кримінальне правопорушення», а «кримінально протиправне діяння», яка є ширшою за обсягом і охоплює як кримінальні правопорушення, так і інші прояви суспільно небезпечних протиправних діянь, які не є кримінальним правопорушенням.

6. *Змістом заходів кримінально-правового впливу є застосування або відмова від застосування примусового обмеження прав і свобод особи та покладення на неї додаткових обов'язків.* Реагуючи на вчинене особою кримінально протиправне діяння, держава зазвичай застосовує до неї різні види примусового обмеження прав і свобод особи або покладає на таку особу додаткові обов'язки, що є змістом конкретного заходу впливу. В окремих випадках, за наявності для цього підстав, держава застосовує такі обмеження та обов'язки не у повному обсязі, або взагалі відмовляється від їх застосування. І в такому разі відбувається цілеспрямований вплив на особу, заохочується її суспільно корисна поведінка тощо.

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що заходи кримінально-правового впливу наділені такими ознаками:

1) визначені безпосередньо у Кримінальному кодексі України;

2) ними є кримінально-правові засоби та правила їх застосування;

3) застосовуються з визначеною метою;

4) уповноваженими на те органами держави;

5) до особи, яка вчинила кримінально протиправну поведінку;

6) їхнім змістом є застосування або відмова від застосування примусового обмеження прав і свобод особи та покладення на неї додаткових обов'язків.

2. ВИДИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ. МІСЦЕ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У ЦІЙ КЛАСИФІКАЦІЇ

Вступні зауваги Українське кримінальне законодавство містить досить розгалужену систему заходів кримінально-правового впливу. Ця система дає підстави стверджувати про відсутність примітивного дуалізму «злочин–покарання» у вітчизняному кримінальному праві. Так само як і більшість розвинутих держав світу, Україна поступово відмовляється від постулатів неокласичної школи кримінального права і зосереджує увагу на ресоціалізації особи, котра вчинила кримінально протиправну поведінку, як головну мету зазначеного впливу. Завдяки цьому арсенал заходів, закріплених у кримінальному законодавстві, збільшується. Так, у 2013 році в кримінальному праві України з'явилася спеціальна конфіскація (ст.ст. 96¹ та 96² КК), цього ж року запроваджено інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. ст. 96³–96¹¹ КК), 2016 року істотно розширено перелік обов'язків, які суд може покласти на особу, звільнену від покарання з випробуванням (ст. 76 КК), у 2018-му до КК України введено ст. 91¹, якою передбачено обмежувальні заходи, тощо. Всі ці та інші заходи кримінально-правового впливу за минулі роки зазнавали неодноразових змін, спрямованих на вдосконалення кримінально-правового регулювання правових наслідків кримінально протиправної поведінки.

Доктрина кримінального права України містить положення щодо класифікації, систематизації та інших способів упорядкування заходів кримінально-правового впливу, висвітлення яких допоможе розкрити їх правову природу та зміст.

«Колії» кримінального права

Перші способи упорядкування системи заходів кримінально-правового впливу збіглися зі світовою тенденцією виокремлення декількох «колій» кримінально-правового впливу на особу, яка вчинила кримінально протиправне діяння. Цей підхід зародився у кримінальному праві Німеччини в середині минулого століття і означав, що правовими наслідками вчинення кримінально протиправного діяння можуть стати дві колії (*Zweispurigkeit*): покарання та застосування заходів безпеки. Наприкінці минулого століття ідею «багатоколійності» кримінального права підхопили у багатьох кримінально-правових системах розвинутих держав. У кримінальному законодавстві різних держав заходи, відмінні від покарання, одержали різні назви: кримінально-правові заходи, заходи виправлення і безпеки, заходи впливу, інші заходи кримінальної відповідальності, інші заходи, запобіжні заходи, особливі правові наслідки злочину тощо. Незалежно від назви, прихильники двоколіїності кримінального права одностайно групують усі заходи кримінально-правового впливу у покарання та інші заходи, які не є покаранням.

У кримінально-правовій науці зарубіжних країн, як і в доктрині кримінального права України, є підходи, які обґрунтовують доцільність виокремлення трьох «колій» заходів кримінально-правового впливу, виділяючи при цьому різні їх «колії». Так, відповідно до одного з підходів, доцільно виокремлювати заходи покарання, заходи безпеки та заходи відновлення. Інший підхід передбачає такі колії: заходи покарання, заходи безпеки та заходи заохочення.

Із розвитком учення про заходи кримінально-правового впливу доктрина кримінального права України поповнилася «чотириколіїною» та навіть «п'ятиколіїною» системою заходів кримінально-правового впливу. Так, надаючи самостійного значення заходам кримінально-правового характеру до юридичних осіб, виокремлюють: заходи покарання; заходи заохочення та примусу, які реалізуються через кримінальну відповідальність; заходи заохочення та примусу, які реалізуються поза межами кримінальної відповідальності; і заходи заохочення та примусу, що застосовуються до юридичних осіб.

За іншою теорією виокремлюють такі «колії» кримінально-правового впливу, як: підсистема заохочень у кримінальному праві; підсистема покарань; підсистема засобів безпеки, що вміщує медичні заходи лікування; судимість та заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Класифікації заходів кримінально-правового впливу

Наведені види груп заходів кримінально-правового впливу (колій) одержані внаслідок групування наявних у КК заходів і є формою їх систематизації. Наступною формою систематизації таких заходів є результат їх класифікації – поділу поняття на підставі якоїсь істотної ознаки. Доктрині кримінального права України відомі декілька таких класифікацій, на змісті яких варто зупинити свою увагу.

Залежно від характеру впливу заходів на правовий статус особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння (Г. З. Яремко), заходи кримінально-правового впливу бувають:

- *позитивні* – щодо фізичних осіб, які вчинили діяння за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння (ст. ст. 36–43¹ КК України);

- *негативні* – щодо фізичних осіб, які вчинили кримінальне правопорушення чи кримінально протиправне посягання, яке не містить усіх ознак складу кримінального правопорушення:

- *ті, що можуть застосовуватись до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і є реалізацією кримінальної відповідальності* (призначення покарання; призначення покарання зі звільненням від його відбування; відбування призначеного покарання зі звільненням від подальшого його відбування; відбування призначеного покарання зі заміною невідбутої частини покарання більш м'яким; судимість; призначення примусових заходів медичного характеру поряд із покаранням; призначення примусового лікування поряд із покаранням; застосування спеціальної конфіскації; застосування примусових заходів виховного характеру в порядку звільнення від покарання неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення);

– ті, що *можуть застосовуватися до осіб, які вчинили кримінально протиправне діяння*, яке не містить усіх ознак складу кримінального правопорушення і не є кримінальною відповідальністю (призначення примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили відповідну поведінку у стані неосудності; застосування спеціальної конфіскації; застосування примусових заходів виховного характеру до особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і яка вчинила кримінально протиправне діяння тощо).

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб при цьому повинні розглядатися відокремлено.

Залежно від особливостей поєднання примусу та заохочення при застосуванні того чи іншого заходу кримінально-правового впливу (О. В. Козаченко) виокремлюють:

– *заохочувальні заходи кримінально-правового впливу* – систему прийомів та способів впливу на поведінку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою спонукання її до соціально позитивної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від застосування примусового кримінально-правового впливу (звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від покарання та його відбування);

– *примусові*, які можна поділити на дві групи:

– *каральні* (засудження, закріплену обвинувальним вирок суду засуджувальну оцінку діяння та особи, яка його вчинила, із подальшим звільненням від призначення покарання; покарання; судимість);

– *некаральні* (примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальна конфіскація тощо).

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб також розглядаються відокремлено.

Залежно від характеру впливу на особу, яка вчинила кримінально протиправне діяння (М. І. Хавронюк), заходи кримінально-правового впливу поділяються на:

– *заохочувальні* – такі, що спонукають особу до поведінки, яка дозволяє вирішити кримінально-правовий конфлікт без державного примусу до особи та інших суб'єктів відповідних правовідносин (загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності; кримінально-правовий

компроміс; інші види заохочувальних заходів (призначення покарання на підставі ст. ст. 69 та 69¹ КК, звільнення від покарання на підставі ч. 4 ст. 74, ст. 81 або ст. 82 КК України);

- *примусові* – заходи, що застосовуються судом від імені держави і полягають у примусовому обмеженні прав і свобод особи та покладанні на неї додаткових обов'язків (покарання; звільнення від відбування покарання з випробуванням як український аналог пробації; примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного характеру; судимість; спеціальна конфіскація; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо);

- *квазізаходи* – уявні, несправжні заходи, що не здатні повноцінно вплинути на вирішення кримінально-правового конфлікту (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі спливом строків давності (ст. 49 КК України); звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74 КК України); за хворобою (ст. 83 КК України); у зв'язку зі закінченням строку давності вчинення кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 74 КК України); або виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК України), у порядку амністії чи помилування (ст.ст. 86 і 87 КК України) тощо).

Залежно від належності до кримінальної відповідальності (Ю. А. Пономаренко), заходи кримінально-правового впливу можна поділити на:

- *ті, які належать до кримінальної відповідальності*, є кримінальною відповідальністю (покарання; обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від покарання з випробуванням; судимість);

- *ті, які не належать до заходів кримінальної відповідальності*, є іншими заходами кримінально-правового характеру (обмежувальні заходи, примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальна конфіскація; примусові заходи виховного характеру; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб).

Заходи кримінально-правового характеру

Щодо розуміння поняття «заходи кримінально-правового характеру» потрібно зазначити таке. Формулювання назви Розділу XIV Загальної частини КК України як «Інші заходи кримінально-правового характеру»

дає підстави для висновку про те, що до таких можна віднести заходи, передбачені цим Розділом, попередніми розділами Загальної частини КК України, які стосуються наслідків вчинення кримінально протиправного діяння. Крім того, виходячи з назви наступного Розділу Загальної частини КК України – XIV¹ – до юридичних осіб в Україні можуть бути застосовані також заходи кримінально-правового характеру. Таким чином, з огляду на текст КК України, до заходів кримінально-правового характеру можна достатньо впевнено віднести заходи, передбачені розділами:

- X–XI «Покарання та його призначення»;
- XII «Звільнення від покарання та його відбування»;
- XIII «Судимість»;
- XIII¹ «Обмежувальні заходи»;
- XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру»;
- XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

Очевидним є також те, що у Розділі XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» містяться «модифіковані» під потреби ювенальної юстиції заходи кримінально-правового характеру.

Відмінність між заходами кримінально-правового характеру та описаними вище заходами кримінально-правового впливу (як видно з їхніх переліків та класифікацій – вони здебільшого збігаються), вочевидь, полягає в акценті, який робиться на термінологічному звороті, що їх позначає. Якщо ми говоримо про заходи кримінально-правового впливу, то акцентуємо увагу на меті їх застосування, якщо йдеться про заходи кримінально-правового впливу – на характері впливу на особу. При цьому і у першому, і у другому випадках назви не із повною адекватністю відображають явище, що ними позначається. Не у всіх випадках вплив є власне кримінально-правовим, а також і не у всіх випадках заходи є власне кримінально-правовими. Скажімо, обмежувальні

заходи, які містяться у КК, в чинній редакції, практично нічим не відрізняються від аналогічних заходів, визначених регулятивним законодавством як не кримінально-правові (найближче, напевно, до адміністративно-правових заходів). Примусовому лікуванню також складно надати хоча б якогось кримінально-правового характеру. Тому, визначаючись із назвами, ми обрали пріоритетнішою назву «Заходи кримінально-правового впливу», тож у тексті навчального посібника поспілкуватимемось саме нею.

Заходи кримінально-правового впливу у проєкті КК

Як можна пересвідчитися, в останній класифікації не згадуються заходи кримінально-правового впливу, які полягають у звільненні від кримінальної відповідальності. Це пояснюється, найімовірніше тим, що у проєкті КК України робоча група пропонує взагалі відмовитись від такого інституту.

Аналіз положень проєкту КК України дає підстави для таких застережень:

- правові наслідки вчинення кримінально протиправної поведінки одержать назву «кримінально-правові засоби». Дефініція цього поняття у проєкті КК України міститься у ст. 3.1.1, і під ним розуміється передбачене цим Кодексом обмеження прав особи або покладення на неї обов'язків, що застосовується судом у разі вчинення нею кримінального правопорушення чи іншого вказаного цим Кодексом протиправного діяння. Вичерпний перелік таких засобів наведено у Книзі третій, яка має назву «Про кримінально-правові засоби та їх застосування»;

- до переліку кримінально-правових засобів проєкт КК відніс як традиційні, вже відомі кримінальному праву України заходи кримінально-правового впливу, так і нові, які досі у кримінальному законодавстві не передбачалися. Кримінально-правовими засобами, відповідно до положень проєкту КК України, є:

- покарання та його призначення;
- звільнення від покарання та заміна призначеного покарання;
- засоби пробації;

- засоби безпеки;
- реституція та компенсація;
- конфіскація майна та вилучення речі;
- судимість;
- кримінально-правові засоби щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у неповнолітньому або молодому віці;
- кримінально-правові засоби щодо юридичної особи.

3. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, ТА ПІДСТАВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Вступні зауваги У кримінальному праві України достатньо ustalеним вважається поняття «кримінальна відповідальність». Така ситуація є відображенням загальноправового зв'язку: правопорушення – відповідальність. Недаремно Конституційний Суд України у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99 помітив, що кримінальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, особливим елементом у механізмі кримінально-правового реагування держави щодо особи, яка вчинила злочин. Таким чином, визнаючи реальність існування юридичної відповідальності, варто також визнати й обґрунтованість існування галузевих видів відповідальності, у тому числі й кримінальної. Кримінальна відповідальність – це не тільки абстрактне теоретичне поняття, а й явище реальної дійсності, яке має своє конкретне відображення, вираження у заходах, які застосовуються до особи, котра вчинила кримінально протиправне діяння. Тому, розглядаючи питання заходів кримінально-правового впливу, насамперед варто визначитися зі змістом поняття кримінальної відповідальності та його співвідношенням із конкретними заходами кримінально-правового впливу, які передбачені чинним КК України.

Саме поняття кримінальної відповідальності у чинному кримінальному законодавстві не визначене, проте неодноразово згадується у тексті КК України: ст. 2 КК формулює підставу кримінальної відповідальності; ст. 3 КК дефінує законодавство України про кримінальну відповідальність;

у ст. 16 КК йдеться про кримінальну відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення, а у ст. 29 КК – про кримінальну відповідальність співучасників, тощо.

Доктринальні підходи до розуміння кримінальної відповідальності

Визначення поняття кримінальної відповідальності запропоновано доктриною кримінального права України і у конкретному своєму виразі залежить від того, яку позицію займає автор щодо розуміння юридичної відповідальності в цілому. Аналіз положень доктрини

дає можливість виокремити декілька підходів до розуміння поняття кримінальної відповідальності.

Перший підхід полягає у визначенні кримінальної відповідальності як обов'язку особи (реалізації обов'язку особи), яка вчинила кримінальне правопорушення, відповісти за свою поведінку та зазнати несприятливих для неї наслідків у формі кримінально-правового примусу, що застосовується до неї уповноваженими органами держави (М. Й. Коржанський, А. О. Пінаєв, П. Л. Фріс).

Другий підхід виражається у тому, що кримінальна відповідальність є нічим іншим як стигматизацією особи, котра вчинила кримінальне правопорушення (П. П. Сердюк), або покладенням на таку особу офіційного «тавра» злочинця (С. Д. Шапченко). Розвиває вказаний підхід положення про те, що кримінальна відповідальність полягає не лише в осуді особи, а й у пов'язаних із цим осудом обмеженнях прав і свобод такої особи, або ж іншими словами – зазнаванні (перетерпінні) особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, державного засудження, а також тих позбавлень особистого, майнового чи іншого характеру, що покладаються на винуватого спеціальними органами держави (Ю. В. Баулін).

Третій підхід полягає у розгляді кримінальної відповідальності у контексті кримінально-правових відносин. Відповідно до такого розуміння, кримінальна відповідальність – це реалізація прав і обов'язків обох учасників кримінально-правових відносин: держави в особі уповноважених органів та особи, котра вчинила кримінальне правопорушення (В. В. Скибицький).

I, нарешті, *четвертий підхід*, який виражається у перенесенні акценту з обов'язку особи зазнати негативних наслідків на реалізацію повноважень або прав держави засудити та покарати таку особу. За такого підходу кримінальна відповідальність визначається як реалізація санкції кримінально-правової норми, засудження і покарання державою особи, котра вчинила кримінальне правопорушення (В. М. Бурдін, О. О. Дудоров, А. В. Савченко). Подібне розуміння поняття кримінальної відповідальності міститься й у згаданому Рішенні Конституційного Суду України у справі про депутатську недоторканність: це форма реалізації державою правоохоронних норм, яка в кінцевому підсумку, як правило, полягає у застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних кримінально-правових заходів примусового характеру через обвинувальний вирок суду. Проект Кримінального кодексу у п. 25 ст. 1.3.1 містить визначення поняття кримінальної відповідальності також як засудження особи за вчинення кримінального правопорушення обвинувальним вирокіом суду зі застосуванням покарання чи пробації, а також перебування особи у стані судимості.

Окрім того, доктрина кримінального права України містить положення про обґрунтованість розгляду кримінальної відповідальності як явища правової дійсності у «позитивному, перспективному» та «негативному, ретроспективному» аспектах. Позитивний аспект кримінальної відповідальності, або його ще називають «позитивна (перспективна, ультраактивна) кримінальна відповідальність», – обов'язок особи не вчиняти поведінки, яка визначена у кримінальному законодавстві як кримінальне правопорушення, під страхом застосування до особи, що вчинить таке діяння, заходів кримінально-правового впливу. Негативна ж (ретроспективна) кримінальна відповідальність – це реалізована необхідність перетерпіння правопорушником приписів санкцій кримінально-правових норм, що застосовується органами держави у встановлених процесуальним та виконавчим законодавством формах (М. І. Панов, В. К. Гришук).

Поняття та ознаки кримінальної відповідальності

З аналізу наведених підходів можна визначити поняття кримінальної відповідальності та виокремити ті необхідні та істотні ознаки, які характеризуватимуть кримінальну відповідальність як явище правової дійсності і повинні бути відображені в такому визначенні. ***Під кримінальною відповідальністю ми пропонуємо розуміти передбачену кримінальним законом реакцію держави в особі суду у формі обвинувального вироку на вчинення особою кримінального правопорушення, яка полягає в осуді та/або примусовому застосуванні з метою кари (відплати) за це до такої особи легітимного обмеження реалізації нею своїх прав та свобод та/або покладення на неї додаткових обов'язків.***

Ознаки кримінальної відповідальності кореспондують із виділеними тут ознаками заходів кримінально-правового впливу. З огляду на те, що заходи кримінально-правового впливу, які пов'язані з кримінальною відповідальністю, входять до загального обсягу таких заходів, ознаки кримінальної відповідальності або відтворюють відповідні ознаки, або конкретизують їх. Враховуючи наведене, констатуємо, що ознаками кримінальної відповідальності охоплено таке:

1. Заходи, які пов'язані з нею, передбачені безпосередньо у КК України.

2. Це засоби та правила їх застосування, які є реакцією держави на вчинення особою кримінального правопорушення.

3. Кримінальна відповідальність застосовується судом у передбаченому законом порядку та формі обвинувального вироку.

4. Кримінальна відповідальність застосовується саме до тієї особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

5. Кримінальна відповідальність має на меті насамперед кару (відплату) за вчинене кримінальне правопорушення.

6. Кримінальна відповідальність полягає в осуді особи та/або легітимному обмеженні особи у реалізації своїх прав і свобод та/або покладенні на неї додаткових обов'язків.

Наприклад:

Василь за вчинене ним діяння, передбачене ч. 2 ст. 125 КК України, був засуджений до арешту строком на шість місяців. Отже, він був притягнутий до кримінальної відповідальності, оскільки: арешт як вид покарання передбачений у ст. ст. 51, 60 та санкції ч. 2 ст. 125 КК України; цей вид покарання був призначений судом як реакція уповноваженого органу держави на вчинене правопорушення у порядку та за правилами, які визначені законодавством; така реакція держави була застосована до Василя як особи, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 125 КК України; метою застосованого покарання, відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України, є кара, а також виправлення засудженого, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як самим засудженим, так й іншими особами; відповідно до ст. 60 КК України, арешт полягає у триманні засудженого в умовах ізоляції на строк, визначений судом, а більш конкретний обсяг легітимного обмеження прав і свобод засудженого та додаткових обов'язків визначено у Кримінально-виконавчому кодексі України.

**Підстава
кримінальної
відповідальності**

У контексті поняття кримінальної відповідальності виникає питання підстави такої відповідальності. У кримінально-правовій доктрині проблема підстави кримінальної відповідальності розглядається здебільшого у двох аспектах: філософському – давати відповідь на питання, чому людина повинна відповідати за свої вчинки, та власне кримінально-правовому – за наявності яких умов людина повинна нести кримінальну відповідальність.

З філософської точки зору, підставою кримінальної відповідальності є розуміння світу з позицій діалектичного детермінізму, для якого характерне поєднання в ролі детермінант поведінки як зовнішнього середовища, так і людської свідомості і волі. Людина мусить нести кримінальну відповідальність тоді, коли вона обрала той варіант можливої поведінки за даних об'єктивних умов, який є кримінально протиправним та суспільно небезпечним. Якщо людина була позбавлена такого вибору (фізичний або психічний примус,

крайня необхідність, рефлекторна поведінка та ін.), для її кримінальної відповідальності підстав немає.

Аналізуючи кримінально-правовий зміст підстави кримінальної відповідальності, доречно нагадати, що з-поміж названих вище ознак кримінальної відповідальності виділено ознаки, зміст яких включає те, що це реакція держави на вчинене кримінальне правопорушення і застосовується вона до особи, котра вчинила кримінальне правопорушення. Як пов'язана підстава кримінальної відповідальності із поняттям кримінального правопорушення та його складом?

Відповідь на це запитання нам дає положення ч. 1 ст. 2 КК України: «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом».

Завдяки наведеному нормативному визначенню підстави кримінальної відповідальності з'явилась можливість вироблення у доктрині кримінального права позицій, відповідно до яких обґрунтовується виокремлення декількох підстав кримінальної відповідальності: фактичної та юридичної (нормативної). Фактичною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Юридична (нормативна) підстава кримінальної відповідальності – наявність у кримінальному законодавстві норми, яка ідентифікує вчинене як кримінальне правопорушення, містить його склад.

Побутує й інша точка зору, суть якої полягає у виділенні в єдиній підставі кримінальної відповідальності декількох складових, які змістово відповідають наведеному вище визначенню та попередньому підходу – фактичної та юридичної.

Окремі автори виділяють ще й процесуальну підставу кримінальної відповідальності – наявність обвинувального вироку суду та відсутність процесуальних перепон у кримінальному переслідуванні. Щодо процесуальної підстави, або, іншими словами, складової єдиної підстави, варто нагадати положення правової позиції, висловленої Конституційним Судом України стосовно певних етапів реалізації кримінальної відповідальності. Так, Конституційний Суд України у Рішенні в справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ

України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 року № 9-рп/99 наголосив, що особа не несе кримінальну відповідальність доти, доки її не буде визнано судом винною у вчиненні злочину і вирок суду не набере законної сили. Тобто наявність обвинувального вироку суду є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності, свідченням її настання. Однак у матеріально-правовому аспекті значення має не вид судового рішення, а його зміст – наявність у ньому осуду, засудження, кари за вчинене правопорушення, що є ознакою поняття кримінальної відповідальності, а не елементом чи самостійною підставою кримінальної відповідальності.

Видається, що **підставою кримінальної відповідальності** у контексті матеріального кримінального права є **поєднання фактичного складу кримінального правопорушення (вчинення особою суспільно небезпечного діяння) із юридичним складом кримінального правопорушення (склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України)**. Момент поєднання цих складів відтворено в нормативно-му визначенні підстави кримінальної відповідальності у ст. 2 КК України словом «містить».

Наприклад:

З точки зору підстави кримінальної відповідальності Василя за вчинене ним діяння зазначимо таке. Фактично вчинене Василем суспільно небезпечне діяння виразилося у заподіянні потерпілій Василені легкого тілесного ушкодження, наприклад, такого ушкодження, від якого Василя лікувалася два тижні (14 днів). Василь вчинив такі діяння умисно і є фізичною осудною особою, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. У той же час КК України містить ч. 2 ст. 125, яка зазначає, що умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, карається в тому числі й арештом на строк до шести місяців. Таке формулювання дає підстави виокремити наступні елементи та ознаки складу кримінального правопорушення: об'єкт – суспільні відносини, які складаються з приводу недоторканності здоров'я особи; об'єктивна сторона –

діяння, яке заподіяло особі короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності; суб'єкт – особа, наділена ознаками загального суб'єкта кримінального правопорушення; суб'єктивна сторона – умисел незалежно від його виду. Зіставлення відповідних ознак засвідчує, що вчинене Василем містить ознаки складу правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 125 КК України, а отже, підстава кримінальної відповідальності є.

Притягнення до кримінальної відповідальності

У кримінально-правовій доктрині поширені кілька понять, характерних певним стадіям чи етапам розвитку правовідносин, пов'язаних із реалізацією кримінальної відповідальності. Йдеться про відмежування понять «притягнення до кримінальної відповідальності» від «настання кримінальної відповідальності». Це питання має не лише міждисциплінарне і теоретичне значення, а й власне кримінально-правове. В Особливій частині КК України міститься ст. 372 «Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності»; зміст об'єктивної сторони складу, передбаченого в ній, безпосередньо залежить від розуміння поняття «притягнення до кримінальної відповідальності».

Завдяки висловленій у Рішенні у справі про депутатську недоторканність позиції Конституційного Суду України від 27.10.1999 року та положенням чинного КПК України 2012 року є підстави стверджувати, що притягнення до кримінальної відповідальності відбувається з моменту повідомлення особі про підозру. У зв'язку з цим щодо особи можуть бути застосовані правообмеження процесуального характеру, спрямовані на забезпечення кримінального провадження (запобіжні заходи, виклик, привід, відсторонення від посади, арешт майна тощо). Однак ці правообмеження не охоплюються змістом поняття кримінальної відповідальності. Притягнення до кримінальної відповідальності – це процес, підготовка до суду, який й буде оцінювати фактично вчинене та констатувати наявність чи відсутності підстав кримінальної відповідальності. Набрання обвинувальним вироком законної сили буде тим юридичним фактом, який засвідчуватиме настання кримінальної відповідальності, адже однією з наведених тут ознак

кримінальної відповідальності є те, що вона становить собою реакцію держави в особі суду у формі обвинувального вироку. Лише за наявності обвинувального вироку суду виникають підстави казати про настання та реалізацію кримінальної відповідальності.

Форми реалізації кримінальної відповідальності

Доктрина кримінального права містить вчення про форми реалізації кримінальної відповідальності. З'ясування видів та змісту таких форм у контексті проблем, які розглядаються в цій частині підручника, вважається доцільним для визначення співвідношення загальновизнаних теоретичних положень теорії кримінальної відповідальності із конкретними заходами кримінально-правового впливу, які пов'язані з кримінальною відповідальністю.

Конституційний Суд України у згаданому вище Рішенні зазначив, що «кримінальна відповідальність може мати форму не лише покарання. За вироком суду вона може зводитись тільки до осуду особи, яка вчинила злочин, і звільнення її від покарання... Особу може бути засуджено умовно чи з відстрочкою виконання вироку». Застосована Конституційним Судом правнича термінологія відповідала кримінальному законодавству станом на час винесення цитованого рішення і зараз багато в чому не є релевантною. Однак суті це не змінює – Конституційний Суд підтвердив обґрунтованість виокремлення доктриною кримінального права декількох форм кримінальної відповідальності.

У найбільш загальному вигляді їх можна об'єднати у три форми реалізації кримінальної відповідальності:

1) обмеження особи, винної у вчиненні кримінального правопорушення, у праві на «добре ім'я», обмеження її гідності (Ю. В. Баулін). Така форма кримінальної відповідальності передбачає лише осуд, засудження від імені України кримінально протиправної поведінки особи. Суд у обвинувальному вироку визнає особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, але не визначає і не призначає такій особі покарання. Законодавець відображає цю форму реалізації кримінальної відповідальності у ч. 4 ст. 74 КК України: особа,

яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною;

2) винесення обвинувального вироку із визначенням та призначенням особі певного виду та розміру покарання, від відбування якого така особа за наявності необхідних підстав звільняється. Прикладом такої форми реалізації кримінальної відповідальності є застосування положень про звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. ст. 75–79 КК України) або звільнення від покарання за хворобою військовослужбовців (ч. 3 ст. 84 КК України);

3) винесення обвинувального вироку з визначенням та призначенням винній особі певного виду та розміру покарання, що поєднується з необхідністю його виконання або відбування. Це традиційна форма кримінальної відповідальності, яка позиціонується у суспільній свідомості як необхідна та справедлива реакція держави на вчинене правопорушення. У кримінальному законодавстві така форма реалізації кримінальної відповідальності відображена у положеннях розділів X та XI Загальної частини КК України.

Заходи кримінально-правового впливу, пов'язані із кримінальною відповідальністю

впливу, які наділені ознаками кримінальної відповідальності, пов'язані з нею.

Якщо уважно проаналізувати наведені вище форми реалізації кримінальної відповідальності, які виділені у кримінально-правовій доктрині, можна побачити, що їхнім змістом є застосування різних заходів кримінально-правового

До таких заходів належать:

- покарання у всіх його різновидах (ст. ст. 50–73 КК України);
- звільнення від покарання чи його відбування (ст. ст. 74–87 КК України);
- судимість (ст. ст. 88–91 КК України).

Під час застосування окремих заходів кримінально-правового впливу, що пов'язані із кримінальною відповідальністю, суд може кумулятивно застосовувати й інші, визначені у кримінальному законодавстві, заходи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 76 КК України при звільненні від відбування покарання з випробуванням на осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені ст. 91¹ цього Кодексу. Самі по собі заходи, які законодавець називає обмежувальними і перелічує у ст. 91¹ КК України, не є заходами кримінально-правового впливу, що пов'язані із кримінальною відповідальністю. Їх субсидіарне застосування із покаранням або зі звільненням від покарання не змінює їхньої правової природи. Заходами, пов'язаними з кримінальною відповідальністю, у такому разі залишаються або покарання або звільнення від покарання із випробуванням, а обмежувальні заходи мають характер додаткового кримінально-правового впливу зі своєю власною метою, а не з метою кари, відплати за вчинене.

Наприклад:

У модифікованій ситуації, коли Василь був засуджений за домашнє насильство за ч. 1 ст. 126¹ КК України, йому можна призначити покарання у виді позбавлення волі строком, скажімо, на 2 (два) роки. Водночас, за наявності необхідних умов та підстав, визначених у ст. 75 КК України, Василя може бути звільнено від відбування покарання з випробуванням. При такому звільненні, враховуючи те, що ст. 126¹ КК України передбачає злочин, пов'язаний із домашнім насильством, крім обов'язків, визначених у ч. 1 ст. 76 КК України, до Василя, відповідно до ч. 2 ст. 76 КК України, суд може застосовувати обов'язки та обмеження, визначені у ст. 91¹ КК України. В такому разі до Василя буде застосована друга, названа тут форма реалізації кримінальної відповідальності, яка полягатиме у звільненні від відбування покарання

з випробуванням, що є заходом кримінально-правового впливу, який пов'язаний із кримінальною відповідальністю, та додатково, субсидіарно, кумулятивно – у застосуванні обмежувальних заходів, які не пов'язані із кримінальною відповідальністю.

4. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ, НЕ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ КРИМІНАЛЬНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ, ТА ПІДСТАВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Вступні зауваги Інші, не виокремлені вище, заходи кримінально-правового впливу належать до так званих заходів, не пов'язаних із кримінальною відповідальністю.

Очевидно, що ця назва є достатньо умовною, оскільки, як впливає навіть із останнього наведеного навчального прикладу, розглядувані заходи можуть застосовуватися додатково зі заходами, в яких кримінальна відповідальність виражається, тобто бути з нею певним чином пов'язаними. Поряд із тим такі заходи, як:

- звільнення від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44–49 КК України);
- обмежувальні заходи (ст. 91¹ КК України);
- примусові заходи медичного характеру (ст.ст. 92–95 КК України);
- примусове лікування (ст. 96 КК України);
- спеціальна конфіскація (ст.ст. 96¹, 96² КК України);
- заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. ст. 96³–96¹¹ КК України);
- примусові заходи виховного характеру (ст.ст. 97, 105 КК України);
- непритягнення до кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 14, ст. 17, ст. ст. 36–43¹ КК України), – не містять декількох, змістово важливих ознак, які й відрізняють їх від заходів, пов'язаних із кримінальною відповідальністю. Йдеться про осуд особи від імені держави, який виражено в обвинувальному вирокі суду, та мету кари (відплати) за вчинене кримінальне правопорушення.

З огляду на наведене вище, пропонуємо таке визначення заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних

із кримінальною відповідальністю, – це *передбачена кримінальним законом реакція держави на вчинення особою кримінально протиправного діяння, яка полягає у відмові від застосування або примусовому застосуванні з певною метою за таке діяння до особи, яка його вчинила, або юридичної особи легітимного обмеження реалізації такими особами своїх прав та свобод та/або покладанні на них додаткових обов'язків*.

Наведена дефініція містить ознаки заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних із кримінальною відповідальністю, розкриття яких дасть можливість виявити їхню правову природу:

1. *Заходи, які не пов'язані із кримінальною відповідальністю, передбачені безпосередньо у КК України*. Тим самим вони відрізняються від інших правових інструментів, пов'язаних із реалізацією функцій кримінальної юстиції в цілому. Пропонуючи перелік таких заходів, виходимо з положень ч. 3 ст. 3 КК України, в якій зазначено, що кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Заходи процесуального характеру (непорушення кримінального провадження у зв'язку з відсутністю заяви потерпілої особи), адміністративно-правового характеру (адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі; спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству) тощо мають іншу правову природу і не є заходами кримінально-правового впливу. Щодо непритягнення особи до кримінальної відповідальності як заходу кримінально-правового впливу, то у межах запропонованого підходу варто зупинитися лише на тих випадках, підстави для яких передбачені виключно у КК України. Йдеться про: малозначність кримінально протиправного діяння (ч. 2 ст. 11 КК); готування до кримінального правопорушення певного ступеня тяжкості (ч. 2 ст. 14 КК); добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст. 17 КК); обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння (ст. ст. 36–43¹ КК).

2. *Такі заходи також відображають реакцію держави здебільшого в особі суду на вчинення особою не лише кримінального правопорушення, а й суспільно небезпечного діяння,*

яке не містить всіх ознак кримінального правопорушення (за винятком закриття кримінального провадження під час досудового розслідування у зв'язку з непритягненням особи до кримінальної відповідальності). У разі непритягнення особи до кримінальної відповідальності на досудових стадіях кримінального провадження – суб'єктом застосування такого заходу є не суд, а слідчий, дізнавач або прокурор. Щодо того, як називати той правовий феномен, за вчинення якого до особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового впливу, що не пов'язані із кримінальною відповідальністю, одностайності у доктрині кримінального права немає. Аналіз кримінального законодавства дає можливість висновувати, що такі заходи можуть бути застосовані для осіб як за вчинення ними діяння, яке містить ознаки складу кримінального правопорушення, так і за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке всіх ознак складу кримінального правопорушення не містить. Обґрунтованим видається запропонувати родовим поняттям для наведених вище понять кримінально протиправне діяння. Адже і кримінальне правопорушення, і суспільно небезпечне діяння, вчинене без вини, або за відсутності всіх ознак суб'єкта кримінального правопорушення, у своїх об'єктивних ознаках передбачене у КК України, а отже, є кримінально протиправним.

3. *Наведені заходи кримінально-правового впливу застосовуються із певною метою, яка, однак, не містить мету кари (відплати), що характерна для заходів кримінальної відповідальності.* Така мета може бути різноманітною і визначатися безпосередньо у КК, або впливати зі змісту його положень для різних заходів. Так, метою непритягнення до кримінальної відповідальності у разі добровільної відмови у незакінченому кримінальному правопорушенні є спонукання до припинення кримінально протиправного посягання, а метою примусових заходів медичного характеру, відповідно до ст. 92 КК України, є примусове лікування та запобігання вчиненню особою суспільно небезпечних діянь. У будь-якому разі кримінально-правовий вплив – це діяльність держави, яка має цілеспрямований характер, а отже, і кожен захід, який є заходом кримінально-правового впливу, застосовується з певною метою.

4. *Зазначені заходи застосовуються до особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, або до юридичної особи.* Щодо фізичної особи, то до неї, як до адресата кримінально-правового впливу, жодних застережень ні наука кримінального права, ні кримінально-правова практика не має. Щодо юридичних осіб ситуація інша – характер та правова природа заходів кримінально-правового впливу потребують додаткового пояснення. Видається, що заходи кримінально-правового характеру, які застосовуються до юридичних осіб (ст.ст. 96³–96¹¹ КК України), належать до заходів кримінально-правового впливу, що не пов'язані із кримінальною відповідальністю. В разі інакшого розв'язання цього питання необхідно буде стверджувати, що підставою застосування таких заходів буде вчинення такою особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого КК України, у тому числі й ті, які характеризують виключно людину – суб'єкт кримінального правопорушення та вина, а це видається неможливим. Крім того, метою заходів кримінально-правового впливу, пов'язаних із кримінальною відповідальністю, є насамперед кара (відплата) за вчинене правопорушення, а щодо такої юридичної фікції, як юридична особа, реалізувати цю мету також не видається можливим. Щодо всіх інших ознак, які характерні заходам кримінально-правового впливу, то вони властиві заходам, передбаченим Розділом XIV¹ Загальної частини КК України.

5. *Змістом заходів кримінально-правового впливу, що не пов'язані із кримінальною відповідальністю, є або відмова від застосування легітимних обмежень реалізації відповідними адресатами своїх прав та свобод та/або покладання на таких осіб додаткових обов'язків, або ж їх застосування.* У разі звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст.ст. 44–49 КК України або окремі статті Особливої частини) та непритягнення особи до кримінальної відповідальності держава за наявності належних підстав або повністю відмовляється від застосування до особи легітимних обмежень реалізації своїх прав та свобод та/або покладання на неї додаткових обов'язків, або ж замінює одні обмеження іншими. Наприклад, якщо неповнолітню особу буде звільнено від

кримінальної відповідальності на підставі ст. 97 КК України, то обмеження, пов'язані із кримінальною відповідальністю, буде замінено на обмеження чи обов'язки, які характерні для примусових заходів виховного характеру, що визначені у ст. 105 КК України. У всіх інших випадках змістом конкретних заходів буде якраз застосування таких обмежень та/або покладання обов'язків. Так, відповідно до ст. 96¹ КК України, спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України.

Наприклад:

Якщо дещо змінити умови основного прикладу, то можемо одержати ситуацію, коли до Василя буде застосовано заходи кримінально-правового впливу, не пов'язані із кримінальною відповідальністю. Так, у разі якщо Василь вчинив кримінальне правопорушення вперше, правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 125 КК України, відповідно до ст. 12 КК України, є кримінальним проступком. Василь примирився із потерпілою та відшкодував завдані ним збитки – він може бути звільнений судом від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим на підставі ст. 46 КК України. Цей захід містить всі ознаки, описані вище: його передбачено у КК України (ст. 46 КК); є реакцією держави в особі суду на вчинене у даному разі кримінальне правопорушення; застосовується із метою спонукання осіб, винних у кримінальних проступках або необережних нетяжких злочинах, що вчинені вперше, до необхідної, корисної посткримінальної поведінки; застосовується до особи, яка вчинила вказане кримінальне правопорушення, і полягає у відмові від застосування до такої особи легітимних обмежень реалізації нею своїх прав та свобод та/або покладанні на неї додаткових обов'язків.

Підстава застосування заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних із кримінальною відповідальністю

У контексті характеристики заходів кримінально-правового характеру, що не пов'язані з кримінальною відповідальністю, актуальним є питання підстав чи підстави застосування таких заходів. КК України не визначає того, що ж повинно стати підставою для застосування заходів кримінально-правового впливу, що не пов'язані із кримінальною відповідальністю. Положення ч. 1 ст. 2 КК України тут також застосовано бути не може, оскільки йдеться власне не про кримінальну відповідальність. Поряд із тим видається, що конструктивно попередній підхід має бути збережено. Підставою застосування таких заходів кримінально-правового впливу є поєднання фактичного складу вчиненої поведінки із відповідним юридичним складом конкретного заходу кримінально-правового впливу.

Вочевидь для різних заходів конкретний зміст підстав буде різним.

Наприклад:

Так, в останньому модифікованому прикладі підставою для звільнення Василя від кримінальної відповідальності за ст. 46 КК України буде поєднання фактичного складу: насамперед конкретного вчиненого Василем кримінального правопорушення, а потім необхідної поведінки, яка у заданому разі полягала у примиренні зі своєю дружиною Василюю, яка була потерпілою від кримінального правопорушення, та відшкодуванні завданих ним збитків. Юридичний склад цього конкретного заходу кримінально-правового впливу включає необхідність наявності вперше вчиненого кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину та ознак позитивної посткримінальної поведінки, які у цьому разі одержують вияв у примиренні із потерпілим та альтернативному відшкодуванні завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. У кримінально-правовій доктрині юридичний склад звільнення від кримінальної відповідальності називають умовами та підставами звільнення від кримінальної відповідальності.

Як бачимо, в окремих випадках підстави застосування заходів кримінально-правового характеру, що не пов'язані з кримінальною відповідальністю, мають характер складного юридичного факту і наповнюються конкретним кримінально-правовим змістом у кожному разі застосування конкретного заходу кримінально-правового характеру. Скажімо, підставою застосування примусових заходів медичного характеру є поєднання вчинення певною особою суспільно небезпечного діяння та «неповного» складу кримінального правопорушення, передбаченого у КК України. Вказана неповнота, як-от відсутність такої обов'язкової ознаки суб'єкта, як осудність (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК України), і тягне за собою можливість застосування відповідних заходів.

Далі ми зупинимось на тих заходах, які не охоплюються наступним матеріалом і не виокремлені у самостійні теми та розглядалися раніше (наприклад, непритягнення до кримінальної відповідальності: ч. 2 ст. 11, ч. 2 ст. 14, ст. 17, ст.ст. 36–43¹ КК України).

5. ОБМЕЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ

Вступні зауваги Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 6 грудня 2017 року, який набрав чинності 11.01.2019 року, Загальну частину КК України було доповнено Розділом XIII¹ «Обмежувальні заходи», який складається з однієї статті 91¹ «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство». Так, Україна за п'ять років до ратифікації реалізувала положення ст. 53 Конвенції, яке зобов'язує сторони вжити необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб належні обмежувальні або захисні приписи були доступними для жертв усіх форм насильства, які підпадають під дію цієї Конвенції².

Внаслідок цього серед заходів кримінально-правового впливу, які не є кримінальною відповідальністю, з'явилися обмежувальні заходи. Щоправда, необхідно відзначити їх специфічний характер, оскільки аналогічні заходи, які мають адміністративно-правову природу, передбачені Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року та Законом України «Про забезпечення рівних можливостей жінок та чоловіків» від 08.09.2005 року із відповідними змінами та доповненнями. Це ставить під сумнів власне кримінально-правовий характер обмежувальних заходів, передбачених ст. 96¹ КК України, про що зазначено у спеціальній літературі³. Водночас обмежувальні заходи наділені

² Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, ратифікована Україною 20.06.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#n2

³ Жук І. В. Обмежувальні заходи у кримінальному праві України: правова природа та сутність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 55. Т. 2. С. 83–86 ; Шаблистий В. В. Обмежувальні заходи як новий (зайвий) елемент системи кримінально-правових заходів у механізмі кримінально-правового регулювання.

ознаками заходів кримінально-правового впливу, які не є кримінальною відповідальністю: насамперед тим, що безпосередньо передбачені у КК України і застосовуються у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, а тому є предметом кримінального права.

Поняття та ознаки обмежувальних заходів

Аналіз ст. 91¹ КК України та положень доктрини кримінального права дає можливість визначити *обмежувальні заходи як передбачені КК України засоби впливу на повнолітню особу, яка вчинила злочин, пов'язаний з домашнім насильством, і застосовуються судом одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненням від покарання або від кримінальної відповідальності з метою забезпечення інтересів потерпілого від такого злочину, і полягають у легітимному обмеженні прав та свобод такої особи.*

Розглянемо зміст ознак цього виду заходів кримінально-правового впливу:

1. *Обмежувальні заходи передбачені у КК України.* Це формальна ознака, яка в принципі дає підстави відносити відповідні заходи до кримінально-правових. Їх вичерпний перелік та умови застосування визначено у ст. 91¹, яка включена до самостійного Розділу XIII¹ Загальної частини КК України.

2. *Обмежувальні заходи застосовуються до повнолітньої особи.* Відповідно до ч. 2, заходи, передбачені частиною першою цієї статті, застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку. Такий вік суб'єкта обумовлено не особливістю вікової осудності за вчинення домашнього насильства, оскільки за жоден з них не встановлено підвищеного віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а характером самих заходів, ефективність яких припускається саме із досягненням особою повноліття.

Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 369-374.

3. *Обмежувальні заходи застосовуються за вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством.* Система цих злочинів становить собою відкритий перелік посягань, передбачених в Особливій частині КК України. Причому йдеться саме про злочини, а не про кримінальне правопорушення в цілому. Такий висновок випливає з формулювання ч. 1 ст. 91¹ КК України, в якій зазначається, що обмежувальні заходи застосовуються в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством. Основним критерієм віднесення посягання до злочину, пов'язаного із домашнім насильством, є наявність у вчиненому ознак цього негативного суспільного явища. Поняття домашнього насильства запропоновано в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 року, п. 3 ч. 1 ст. 1 якого зазначає, що домашнє насильство – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

Отже, крім очевидної ст. 126¹ КК України, до злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, можуть бути віднесені посягання, передбачені ч. 2 ст. 126, ст. ст. 121, 122, 129, 146, 152, 153 КК України, та інші прояви зазначених у Законі різновидів насильства, які є злочинами відповідно до положень ст. 12 КК України.

Саме така позиція відображена й у рішенні об'єднаної палати ККС ВС, в якому зазначено, що злочином, пов'язаним із домашнім насильством, слід вважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого містять хоча б один із елементів, перелічених у ст. 1 Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству», незалежно від того, чи вказано їх у відповідній статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину⁴.

⁴ Постанова ОП ККС ВС від 12.02.2020 р. у справі № 453/225/19 (провадження № 51-4000кмо19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87602679>

4. *Обмежувальні заходи мають субсидіарний характер, їх застосовують не самостійно, а поряд із іншими заходами кримінально-правового впливу.* Ч. 1 ст. 91¹ КК України визначає, що обмежувальні заходи можуть бути застосовані до особи одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених цим Кодексом, від кримінальної відповідальності чи покарання.

Таке правило окреслює випадки, за яких особі можуть бути призначені (а не застосовані, як вказується у КК) один або декілька обмежувальних заходів: а) одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; б) при звільненні від покарання; в) при звільненні від кримінальної відповідальності. Це додатково підтверджує, що обмежувальні заходи належать до заходів кримінально-правового впливу, які не є кримінальною відповідальністю, оскільки можуть призначатися не в обвинувальному вирокі суду.

Щодо покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, у доктрині кримінального права існують дві позиції щодо визначення переліку таких покарань. Перша полягає в тому, що до таких видів покарань належать ті, які не пов'язані з ізоляцією від суспільства і не включають арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк чи довічне позбавлення волі⁵. Друга позиція, яка видається більш обґрунтованою у системному аспекті, полягає в тому, що до таких видів покарання доречно відносити всі покарання, крім арешту, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі⁶. Враховуючи зміни до КК України у частині суб'єкта, якому може бути призначено арешт як вид покарання, його застосування за домашнє насильство практично виключається, отже, єдиними покараннями, які виключають можливість призначення обмежувальних заходів, залишаються позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі.

⁵ Новікова К. А. Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 39. С. 54–60.

⁶ Павлова Т. О. Правова природа обмежувальних заходів за чинним Кримінальним кодексом України. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 89–94.

У разі звільнення від покарання обмежувальні заходи можуть призначатися відповідно до ч. 2 ст. 76 КК України при визначенні обов'язків, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням. Щодо звільнення від кримінальної відповідальності, то законодавець спеціально не регулює цього питання, але й не встановлює обмежень. Видається, що обмежувальні заходи не повинні призначатися при звільненні від кримінальної відповідальності у зв'язку зі закінченням строків давності відповідно до положень ст. 49 КК України.

5. *Метою застосування обмежувальних заходів є забезпечення інтересів потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством.* Визначаючи у ч. 1 ст. 91¹ КК України таку мету застосування обмежувальних заходів, законодавець не конкретизував, про які інтереси потерпілого йдеться. Проте, враховуючи сутність явища домашнього насильства та зміст заходів, які за ст. 91¹ КК України є обмежувальними, інтереси потерпілого лежать у площині його/її особистої безпеки в частині унеможливлення подальших проявів домашнього насильства.

6. *Змістом обмежувальних заходів є легітимне обмеження прав та свобод особи.* Ч. 1 ст. 91¹ КК України визначає, що обмежувальні заходи можуть включати покладання на засудженого⁷ таких обов'язків:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства,

⁷ Не зовсім точна назва суб'єкта, адже, наприклад, при звільненні від кримінальної відповідальності особа не є засудженою, а обов'язки, визначені у статті, на неї можуть покладатися.

інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників.

Слід наголосити, що ці заходи можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців.

Наприклад:

*У мотивувальній частині вироку Ратнівського районного суду Волинської області від 05 квітня 2024 року у справі № 157/1987/23 / провадженні № 1-кп/166/14/24, внесеного до Єдиного державного реєстру судових рішень щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126¹ КК України, зазначено, що при призначенні виду покарання суд, відповідно до вимог ст.ст. 50, 65 КК України, враховує характер і ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що є закінченим нетяжким злочином, дані про особу обвинуваченого, **який раніше до кримінальної відповідальності не притягався, ... а також бере до уваги позицію потерпілої про призначення винному несуворого покарання.***

Обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, суд не встановив.

*Таким чином, суд дійшов висновку, що **виправлення обвинуваченого та попередження вчинення ним кримінальних правопорушень** можливе при призначенні покарання у виді пробаційного нагляду із покладенням передбачених ч. 2 ст. 59¹ КК України обов'язків на мінімальний строк, який обчислюється з дня постановки на облік уповноваженим органом з питань пробації (ст. 49² КВК України).*

Окрім цього, за правилами ч. 1 ст. 91¹ КК України, в інтересах потерпілої від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, суд застосовує до обвинуваченого обмежувальний захід, яким покладає на останнього обов'язок пройти програму для кривдників (п. 5)⁸.

⁸ Вирок Ратнівського районного суду Волинської області від 05 квітня 2024 року у справі № 157/1987/23 / (провадження № 1-кп/166/14/24). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/118153050>

Умисне невиконання особою, якій призначено обмежувальні заходи, передбачені ст. 91¹ КК України, є самостійним кримінальним правопорушенням та тягне за собою кримінальну відповідальність відповідно до ст. 390¹ КК України.

6. ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ТА ПРИМУСОВЕ ЛІКУВАННЯ

Вступні зауваги Особа, яка вчинила передбачене у КК України діяння у стані неосудності або після вчинення кримінального правопорушення захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, у першому випадку – не може бути притягнута до кримінальної відповідальності у зв'язку із відсутністю складу кримінального правопорушення (ознак суб'єкта, як мінімум); а в другому – щодо такої особи кримінальна відповідальність не може бути реалізована у зв'язку з неможливістю досягнення мети її заходів. Водночас кримінальне законодавство передбачає низку заходів, які суд застосовує в описаних випадках. Такі заходи одержали назву «примусові заходи медичного характеру», які належать до заходів кримінально-правового впливу, що не є кримінальною відповідальністю.

Поняття примусових заходів медичного характеру Згідно зі ст. 92 КК України, *примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобіганні вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.*

Це нормативне визначення не включає декількох важливих ознак примусових заходів медичного характеру, проте вони впливають із тих положень статей КК України, які присвячені правовій регламентації застосування аналізованих заходів кримінально-правового характеру, що не є кримінальною

відповідальністю. Отже, основними ознаками примусових заходів медичного характеру є такі:

1. *Примусові заходи медичного характеру передбачені в КК України.* Незважаючи на те, що Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 року з відповідними змінами та доповненнями серед інших видів психіатричної допомоги у ст. 19 вміщує також й примусові заходи медичного характеру, передбачення їх у ст. 94 КК України підкреслює кримінально-правовий характер цих заходів. Тому формальна ознака заходів кримінально-правового впливу, що не є кримінальною відповідальністю, наявна;

2. *Підстави застосування цих заходів встановлено КК України.* Так, відповідно до ст. 93 КК України, примусові заходи медичного характеру застосовуються судом до осіб, які:

1) вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;

2) вчинили у стані обмеженої осудності кримінальні правопорушення;

3) вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

У разі якщо особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала у стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недомумства або іншого хворобливого стану психіки, відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України, вона не підлягатиме кримінальній відповідальності. Це положення цілком кореспондує із вченням про склад кримінального правопорушення і необхідністю наявності всіх його елементів для того, щоби підстава кримінальної відповідальності була наявна. Якщо особа є неосудною, то відсутні необхідні ознаки суб'єкта складу кримінального правопорушення і його склад в цілому.

На можливість призначення примусових заходів медичного характеру за вчинення кримінального правопорушення обмежено осудною особою вказано у ч. 2 ст. 20 КК України, де зазначено, що визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

Щодо випадків звільнення особи від покарання із призначенням примусових заходів медичного характеру, то йдеться насамперед про положення ч. 1 ст. 84 КК України, в якій зазначено, що звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

3. *Примусові заходи медичного характеру застосовуються або як самостійний захід кримінально-правового впливу, або як субсидіарний поряд із звільненням особи від покарання за хворобою.* У тих випадках, коли особа вчинила передбачене у КК діяння у стані неосудності, єдиним засобом кримінально-правового впливу, який до неї може бути застосований, є примусові заходи медичного характеру. В решті випадків примусові заходи медичного характеру застосовуються субсидіарно із іншими засобами. Наприклад, на підставі ст. 84 КК України до особи одночасно застосовуються два заходи кримінально-правового впливу: звільнення від покарання та призначення примусових заходів медичного характеру. Заразом варто пам'ятати, що, згідно з ч. 4 ст. 84 КК України, у разі одужання відповідних осіб вони мають бути відправлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені у ст. ст. 49 та 80 КК України, або якщо відсутні інші підстави для звільнення від покарання. В цьому проявляється особливість субсидіарного застосування примусових заходів медичного характеру.

4. *Примусові заходи медичного характеру застосовуються з визначеною в законі метою.* У КК України вказано два різновиди мети цього заходу кримінально-правового впливу: а) обов'язкове лікування та б) запобігання вчиненню особою суспільно небезпечних діянь. У доктрині кримінального права у зв'язку з цим наголошено на дуалістичному характері мети примусових заходів медичного характеру: вона охоплює медичну та юридичну складову. При цьому зауважено на недосконалоості її формулювання хоча б у контексті відсутності вказівки на результат лікування. У цьому руслі примітною є позиція практики, відображена у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування»

від 03.06.2005 року № 7, в п. 1 якої зазначається, що метою застосування заходів медичного характеру і примусового лікування є: 1) вилікування чи поліпшення стану здоров'я осіб, названих у статтях 19, 20, 76, 95 та 96 КК; 2) запобігання вчиненню зазначеними особами нових суспільно небезпечних діянь (злочинів), відповідальність за які передбачена нормами КК⁹. Отже, йдеться насамперед про поєднання запобіжної функції із обов'язковим процесом лікування, результативність якого впливатиме на досягнення мети загалом.

5. *Змістом примусових заходів медичного характеру є:*

1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку – може бути застосовано судом щодо особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги;

2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі звичайним наглядом – може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги і лікування у примусовому порядку;

3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом – може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах посиленого нагляду;

4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги зі суворим наглядом – може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером

⁹ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 03.06.2005 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>

вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у закладі з надання психіатричної допомоги та лікування в умовах суворого нагляду.

Як впливає з формулювання положень ст. 94 КК України, застосування до особи примусових заходів медичного характеру є не обов'язком, а правом суду. Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 6 ст. 94 КК України).

Наприклад:

У мотивувальній частині ухвали Шевченківського районного суду м. Києва у справі № 761/21500/21 (провадження № 1-кп/761/2563/2021) від 11 серпня 2021 року зазначено, що у судовому засіданні прокурор просив суд задовольнити клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до ОСОБА_4.

ОСОБА_4, щодо якого розглядається клопотання, в судовому засіданні заперечував з приводу клопотання прокурора та надав пояснення, що всі викладені обставини зазначені вірно, та вказав, що в день події знаходився в стані сильного психозу. За викладених прокурором у клопотанні обставин дійсно вирвав сумку у потерпілої, яка сиділа на лавочці, та почав утікати. Однак витягнув ніж лише для того, щоб його ніхто не чіпав. Надалі сумку викинув, а тому мети її викрасти у нього не було, в скоєному розкаюється.

Суд, заслухавши клопотання прокурора, думки захисника, законного представника та особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру, вивчивши клопотання та матеріали кримінального провадження у їх сукупності, дійшов висновку, що клопотання прокурора підлягає задоволенню, виходячи з наступного.

Згідно з висновком судово-психіатричної експертизи від 13.05.2021 року № 48, в ОСОБА_4 виявлено маніакальний настрій, розлади мислення (маячення, паралогічність, зісковзування, викривлення процесів узагальнення), розлади емоцій (їх сплосченість, маловиразність, неадекватність,

парадоксальність) на фоні формальності контакту та відсутності здатності до критичної оцінки своєї поведінки та її наслідків, що є проявом стійкого хронічного захворювання шизофренії, параноїчної форми. Раніше ОСОБА_4 отримував лікування в психічній лікарні з приводу біполярного афективного розладу, шизоафективного розладу, однак при цих захворюваннях відсутні розлади мислення, порушення явища дефекту в емоційно-вольовій сфері, які виявлені при патопсихологічному дослідженні.

Крім того, згідно з висновком, ОСОБА_4 під час скоєння інкримінованих йому дій страждав та страждає на хронічне стійке психічне захворювання «шизофренія», параноїдна форма, яке позбавляє можливості до критичних здібностей, а отже, позбавляє його здатності усвідомлювати свої дії та можливість керувати ними, як у даний час, так і в досліджуваний період. Наявність у останнього в даний час афективних розладів свідчить, що зараз ОСОБА_4 за своїм психічним станом становить помірну суспільну небезпеку і потребує застосування примусових заходів медичного характеру. Аналізуючи досліджені докази, суд дійшов висновку, що суспільно небезпечне діяння, викладене в ухвалі суду, мало місце, і його вчинив саме ОСОБА_4, у зв'язку з чим він є суспільно небезпечною особою. Судом встановлено, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння ОСОБА_4 перебував у стані неосудності і внаслідок психічних розладів не міг усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними. На даний час ОСОБА_4 також не може усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, тому не підлягає кримінальній відповідальності.

При визначенні виду і міри медичного характеру суд враховує не тільки характер душевного захворювання та рекомендації експертів про тип лікувального закладу, але й те, що ОСОБА_4 вчинив суспільно небезпечне діяння, яке належить до тяжких злочинів, що підтверджується відповідними доказами у кримінальному провадженні. Зазначені дії вчинені ОСОБА_4 у стані неосудності, оскільки в період вчинення суспільно небезпечного діяння він не міг розуміти значення своїх дій та керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання та на даний час не видужав, що є підставою для застосування до ОСОБА_4 примусових заходів медичного характеру у вигляді госпіталізації до психіатричного закладу зі суворим наглядом.

І в резолютивній частині суд УХВАЛИВ:

Клопотання прокурора Шевченківської окружної прокуратури м. Києва ОСОБА_8 про застосування примусових заходів медичного характеру ОСОБА_4, за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 187 КК України, задовольнити.

Застосувати до ОСОБА_4 ІНФОРМАЦІЯ_1, примусові заходи медичного характеру у вигляді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги зі суворим наглядом.

Порядок виконання, продовження, зміни та припинення примусових заходів медичного характеру

Кримінальне законодавство України щодо примусових заходів медичного характеру не лише встановлює їхні види та підстави застосування, а й регламентує окремі питання порядку їх виконання, продовження, зміни або припинення. Очевидно, що навіть найсуворіший примусовий захід медичного характеру не призначається особі довічно. Досягнення визначеної у законі та судовою практикою мети таких заходів повинно тягнути за собою їх припинення.

Таким чином виникає потреба періодичної перевірки на предмет потреби подальшого застосування аналізованих заходів кримінально-правового впливу та прийняття відповідних рішень про те, чи застосовуваний захід: а) потрібно продовжити; б) доцільно змінити; в) варто припинити.

Правовій регламентації цих питань присвячено положення ст. 95 КК України. Аналіз відповідних положень дає можливість констатувати, що прийняття рішення про продовження, зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру ухвалюється судом на підставі заяви відповідної особи та висновку комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому надається психіатрична допомога, або обраного особою незалежного лікаря психіатра, що обґрунтовує певну необхідність.

Зазвичай відповідний висновок надається комісією лікарів-психіатрів закладу, в якому надається психіатрична допомога. Однак, згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 95 КК України, особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру,

має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Ініціатором такого розгляду судом питання про зміну або припинення відповідних заходів кримінально-правового впливу можуть виступати: 1) особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру; 2) захисник або законний представник такої особи у разі, якщо вона за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, у тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву; 3) представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі психіатричну допомогу.

Особи, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду зі заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. За потреби продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосовування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

Взагалі строк 6 місяців для виконання примусових заходів медичного характеру є ключовим. Так, наприклад, особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, мають право звертатися до суду зі заявою про зміну або припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців та незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період.

Підсумовуючи викладене, констатуємо, що суд стосовно особи, щодо якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, за наявності відповідних підстав може ухвалити одне з трьох рішень: 1) продовжити застосування до відповідної особи примусові заходи медичного характеру; 2) змінити особі примусовий захід медичного характеру; 3) припинити застосування примусового заходу медичного характеру щодо відповідної особи.

У разі зміни психічного стану особи на краще або її видужання судом ухвалюється рішення про припинення застосування щодо особи заходу медичного характеру: 1) через змінення психічного стану особи на краще суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом; 2) через видужання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, – підлягає покаранню на загальних засадах, а особа, яка захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання, може підлягати подальшому відбуванню покарання.

Примусове лікування

Близьким за своєю природою до примусових заходів медичного характеру є захід кримінально-правового впливу, передбачений у ст. 96 КК України, – **примусове лікування**.

Примусове лікування – захід кримінально-правового впливу, який застосовується судом субсидіарно з покаранням до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою забезпечення суспільства від поширення соціально небезпечного захворювання та виліковування хворої особи.

Цьому виду заходу кримінально-правового впливу властиві певні ознаки:

1. *Передбачення його у КК України.* Примусове лікування визначено як захід кримінально-правового впливу у ст. 96 КК України. Водночас ч. 2 ст. 9 Основ законодавства України про охорону здоров'я вказує, що застосування запобіжних заходів до особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, примусових заходів медичного характеру щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, примусового лікування до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, обмеження прав інших громадян у вигляді примусового лікування, примусової госпіталізації або у зв'язку із встановленням карантину допускаються виключно з підстав і в порядку, що передбачені законом. Таким чином, законодавство України ставить примусове лікування в один ряд із іншими примусовими заходами, які спрямовані на покращення здоров'я особи.

2. *Примусове лікування застосовується субсидіарно із покаранням.* Як захід кримінально-правового впливу, примусове лікування не застосовується самостійно. За законом, його застосовують поряд із призначеним покаранням і воно не залежить від його виду. Відповідно до ч. 2 ст. 96 КК України, у разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі примусове лікування здійснюється за місцем відбування покарання. У разі призначення інших видів покарань примусове лікування здійснюється у спеціальних лікувальних закладах.

3. *Примусове лікування застосовують до осіб, які не тільки вчинили кримінальне правопорушення, а й мають підтверджений діагноз про захворювання на хворобу, яка є небезпечною для здоров'я інших осіб.* Чинне законодавство оперує термінами «соціально небезпечне захворювання»¹⁰ або «соціально небезпечні інфекційні хвороби»¹¹. Так, Основи законодавства

¹⁰ Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

¹¹ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14>

про охорону здоров'я як соціально небезпечні захворювання називає туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію тощо. В Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» соціальної небезпека відзначається у туберкульозу, інфекційних хвороб, що передаються статевим шляхом, СНІДу, прокази тощо. Очевидно, що форма законодавчого закріплення відповідних назв хвороб вказує на те, що неведені переліки не є висерпними. У доктрині кримінального права при визначенні хвороби, від якої може бути призначено примусове лікування, пропонується звертатися до Переліку особливо небезпечних, небезпечних та паразитарних хвороб людини і носійства збудників цих хвороб, затвердженого Наказом МОЗ України від 19.07.1995 року № 133¹².

4. *Примусове лікування здійснюється з відповідною метою.* Оскільки примусове лікування є заходом кримінально-правового впливу, то його здійснення повинно відбуватися з визначеною метою. Щоправда, КК України у ст. 96 такої мети прямо не вказує. Натомість саме формулювання положень кримінального законодавства, характер захворювання, від якого здійснюється примусове лікування, дають підстави стверджувати, що метою цього заходу є: 1) виліковування хворої особи (або принаймні покращення стану її здоров'я) та 2) убезпечення інших членів суспільства від поширення цієї хвороби.

Підсумовуючи викладене, констатуємо, що підставою для застосування примусового лікування, передбаченого ст. 96 КК України, є сукупність юридичного і медичного критеріїв – встановлення у діянні винного складу кримінального правопорушення та наявності у нього хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, а умовами, за практикою, яка склалася, – висновок судово-медичної експертизи про наявність у суб'єкта кримінального правопорушення такої хвороби, його потребу у лікуванні та засудження такої особи до покарання будь-якого виду¹³.

¹² Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. С. 168.

¹³ Абз. 2 п. 24 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування» від 03.06.2005 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05#Text>

7. СПЕЦІАЛЬНА КОНФІСКАЦІЯ

Вступні зауваги Наступним заходом кримінально-правового впливу, що не є кримінальною відповідальністю, є спеціальна конфіскація.

Слід наголосити на тому, що Конституційний Суд України у Рішенні у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96¹, 96² КК України (щодо спеціальної конфіскації) від 30.06.2022 року зазначив, що вказані норми кримінального закону є такими, що відповідають Конституції України (є конституційними)¹⁴, чим поклав край суперечкам, які точилися у доктрині кримінального права.

Поняття та ознаки спеціальної конфіскації За ч. 1 ст. 96¹ КК України, *спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які встановлено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбаченого ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч.ч. 2 та 3 ст. 159¹, ч.ч. 1 та 2 ст. 190, ст. 192, ч. 1 ст.ст. 204, 209¹, 210, ч.ч. 1 та 2 ст.ст. 212, 212¹, ч. 1 ст.ст. 222, 229, 239¹, 239², ч. 2 ст. 244, ч. 1 ст.ст. 248, 249, ч.ч. 1 та 2 ст. 300, ч. 1 ст.ст. 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч.1 ст.ст. 363¹, 364¹, 365² КК України.*

¹⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 КК України (щодо спеціальної конфіскації) від 30.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>

Якщо розглянути це нормативне визначення крізь призму ознак заходів кримінально-правового впливу, то можна констатувати таке:

1. *Спеціальна конфіскація передбачена у КК України.* Нормативні положення, які стосуються спеціальної конфіскації, викладені у ст. ст. 91¹ та 96¹ КК України. У цих статтях запропоновано визначення поняття цього заходу, наведено процесуальні акти, на підставі яких спеціальна конфіскація застосовується, ідентифіковано предмети, які підлягатимуть спеціальній конфіскації, та випадки, коли така застосовується.

2. *Спеціальна конфіскація застосовується судом за умови вчинення декількох категорій діянь:* 1) умисного кримінального правопорушення, за яке передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (умисного злочину будь-якого ступеня тяжкості); 2) суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, із аналогічною санкцією (під ознаки злочину будь-якого ступеня тяжкості); 3) діяння, яке передбачено в переліку статей та їх частин, визначених ч. 1 ст. 96¹ КК України незалежно від того, злочином вони є чи кримінальним проступком.

3. *Враховуючи те, що спеціальна конфіскація є заходом кримінально-правового впливу, що не є кримінальною відповідальністю, вона застосовується судом субсидіарно з іншим заходом кримінально-правового впливу, який або є або не є кримінальною відповідальністю, або самотійно.* Так, ч. 2 ст. 96¹ КК України вказує на те, що спеціальна конфіскація застосовується на підставі: 1) обвинувального вироку суду (поряд із призначенням покарання або звільненням від нього); 2) ухвали суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності (поряд із цим заходом кримінально-правового впливу); 3) ухвали суду про застосування примусових заходів медичного характеру (поряд із застосуванням цих заходів кримінально-правового впливу); 4) ухвали суду про застосування примусових заходів виховного характеру (поряд із застосуванням цих заходів кримінально-правового впливу).

Більш того, ч. 3 ст. 96² КК України прямо вказує на те, що спеціальна конфіскація застосовується також у разі, якщо особа

не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК України, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

КК України містить положення про те, що спеціальна конфіскація може застосовуватися як самостійний захід кримінально-правового впливу. Щоправда, це стосується лише випадків, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту. Спеціальна конфіскація тоді може застосовуватися на підставі: 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності; 2) ухвали суду, постановленої в порядку ч. 9 ст. 100 КПК України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

4. *Спеціальна конфіскація відбувається щодо визначених у законі об'єктів.* Ними, відповідно до положень ч. 1 ст. 96² КК України, можуть бути гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;

2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, якщо його не встановлено, – переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Цей захід кримінально-правового впливу, незважаючи на детальну регламентацію ознак об'єкта конфіскації, спрямований не на індивідуально визначене майно, а власне на обсяг майна, який відповідає або визначеному походженню, або його

цільовому використанню. Цей висновок впливає з положень ст. 96² КК України. У ній, зокрема, вказується, що у разі якщо гроші, цінності та інше майно, яке зазначено вище, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно.

Якщо ж конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, перелічених у ч. 1 ст. 96² КК України, на момент прийняття рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин – суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Походження або цільове призначення грошей, цінностей чи іншого майна, яке може бути об'єктом спеціальної конфіскації, має вплив також і на визначення кола осіб, щодо яких спеціальна конфіскація може бути застосована. Так, відповідно до ч. 4 ст. 96² КК України, гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в цій статті, підлягають спеціальній конфіскації *у третьої особи*, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає будь-якій із ознак, перелічених у пунктах 1–4 ч. 1 ст. 96² КК України. Звісно, що відомості про те, що третя особа знала або повинна була і могла знати, що таке майно відповідає наведеним вище ознакам, мають бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Якщо третя особа є добросовісним набувачем майна, то спеціальна конфіскація до такого майна і такої особи застосована бути не може. Добросовісним є набувач, який не знав і не повинен був знати, що особа, в якій він придбав майно, не мала права його відчужувати¹⁵.

¹⁵ Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 2 / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відповід. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. С. 112.

Крім того, слід мати на увазі, що, відповідно до ч. 5 ст. 96² КК України, спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які за законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

5. *Змістом спеціальної конфіскації є примусове безоплатне вилучення у власність держави грошей, цінностей та іншого майна.* За цією ознакою спеціальна конфіскація подібна до покарання, передбаченого у ст. 59 КК України, – конфіскації майна. Більш того, навіть назва аналізованого заходу – спеціальна конфіскація – з'явилась, імовірно, як позначення, відмінне від конфіскації майна як покарання, включеного до системи покарань у ст. 51 КК України.

Відмінність цих заходів кримінально-правового впливу полягає у характеристиках майна, яке вилучається. У «загальній» конфіскації (покаранні), відповідно до ст. 59 КК України, примусовому безоплатному вилученню у власність держави підлягає все або частина майна, яке є власністю засудженого. В цьому і проявляється каральний вплив конфіскації – відплата за вчинене кримінальне правопорушення, оскільки майно перебуває на законних підставах у власності особи та не має стосунку до вчиненого правопорушення. Об'єктом спеціальної конфіскації, як зазначалося вище, є гроші, цінності та інше майно, які мають безпосередній стосунок до вчиненого кримінального правопорушення: одержані в результаті кримінального правопорушення, призначалися (використовувалися) для підбурювання або пособництва у кримінальному правопорушенні, були його предметом, знаряддями або засобами, – іншими словами, мають кримінально протиправне походження або призначення. Завдяки цьому їх примусове безоплатне вилучення у дохід держави не має карального ефекту, оскільки ці об'єкти втратили свій законний правовий статус. Особа, одержуючи відповідне майно або використовуючи його у кримінально протиправний спосіб, сама обирає зміну статусу майна і наражає його на небезпеку вилучення у дохід держави.

Аналогічної позиції дотримується й Конституційний Суд України, який у своєму Рішенні щодо спеціальної конфіскації присвятив цьому питанню окрему частину:

«3.3.6. Таким чином, конфіскація майна як вид покарання і спеціальна конфіскація як захід кримінально-правового характеру є відмінними за метою, підставами, умовами, суб'єктами та об'єктами, тобто не є тотожними.

Конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні майна, що є власністю засудженого. Внаслідок чого конфіскація майна є видом покарання, застосування якого має на меті покарання винного, його виправлення й запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень цією та іншими особами.

Натомість спеціальна конфіскація застосовується у разі, коли майно вилучається в особи, яка не є власником або добросовісним володільцем такого майна, а тому цей захід впливу на особу має некаральний характер, метою застосування якого є припинення використання грошей та іншого майна, набутих унаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності як цілі або засобу кримінально протиправної діяльності. На відміну від конфіскації майна як виду покарання, на застосування спеціальної конфіскації як заходу кримінально-правового характеру не впливають ступінь тяжкості вчиненого умисного кримінального правопорушення, дані, що характеризують особу, яка вчинила таке правопорушення, тощо.

Водночас спільним для конфіскації майна та спеціальної конфіскації є однаковий спосіб досягнення мети застосування – примусове безоплатне вилучення майна на підставі відповідного судового рішення (вирок, ухвала)»¹⁶.

6. Спеціальна конфіскація здійснюється зі спеціальною метою. Враховуючи те, що аналізований захід є заходом кримінально-правового впливу, навіть припустити відсутність у його застосуванні мети неможливо. І хоча кримінальне

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 96-1, 96-2 КК України (щодо спеціальної конфіскації) від 30.06.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-22#Text>

законодавство не визначає таку мету, прогалину заповнює кримінально-правова доктрина. Так, доречно погодитись із тим, що метою спеціальної конфіскації є припинення кримінально протиправної діяльності, відновлення соціальної справедливості та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень¹⁷.

¹⁷ Винник А. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 178.

8. ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

Поняття заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб

Заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є встановлені КК України засоби впливу на юридичну особу, уповноважена особа якої вчинила в її інтересах будь-яке кримінальне правопорушення, визначене ст. 96³ КК України, що передбачають на-

стання для юридичної особи негативних наслідків майнового або організаційно-правового характеру.

Відповідно до ст. 80 Цивільного кодексу України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка наділена цивільною правоздатністю та дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді. Згідно з ч. 4 ст. 87 Цивільного кодексу України, юридична особа вважається створеною з моменту її державної реєстрації. При цьому, залежно від порядку створення, юридичні особи поділяються на юридичних осіб приватного права і юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів або може створюватися та діяти на підставі модельного статуту. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Правова регламентація особливостей застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб передбачена Розділом XIV¹ Кримінального кодексу України. У цьому розділі визначено підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 96³ КК), види та форми юридичних осіб, до яких застосовуються

заходи кримінально-правового характеру (ст. 96⁴ КК), підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру (ст. 96⁵ КК), види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб (ст. 96⁶ КК), загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (ст. 96¹⁰ КК) та особливості застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 96¹¹ КК).

Підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, визначених пп. 1, 3–6 ч. 1 ст. 96³ КК України;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 209, 306, ч. 1, 2 ст. 368³, ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст. 369 і ст. 369² КК України.

Отож, як бачимо, для чіткого розуміння підстав застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру необхідно з'ясувати, хто може бути уповноваженою особою юридичної особи та що означає вчинення кримінального правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи. У ч. 1 Примітки до ст. 96³ КК України законодавець роз'яснює зміст поняття «уповноважених осіб юридичної особи». Такими є службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи. Згідно з ч. 3 ст. 18 КК України, службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади або місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого

самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Що ж стосується «інших осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи», то такими є ті фізичні особи (не обов'язково працівники юридичної особи), яким юридичною особою (її керівником або органом управління) надано певні повноваження (тобто така фізична особа має право на вчинення певних дій від імені юридичної особи). Такі повноваження фізичної особи можуть встановлюватися законом, установчими документами (установчий акт, статут, модельний статут, засновницький договір, меморандум), положенням, наказом, дорученням чи іншим організаційно-розпорядчим документом (який підтверджує повноваження фізичної особи діяти від імені юридичної особи), а також договором (у якому передбачено такі повноваження). Інформація про осіб, які мають право діяти від імені юридичної особи, а саме прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта), дані про наявність обмежень щодо представництва юридичної особи міститься в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року № 755-IV (зі змінами та доповненнями)).

Водночас не є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, якщо кримінальні правопорушення, визначені пп. 1, 3–6 ч. 1 ст. 96³ КК України, вчинено працівниками цієї юридичної особи без спеціально наданих їм повноважень, хоч і навіть в інтересах цієї юридичної особи.

Кримінальні правопорушення, передбачені ст.ст. 109, 110, 113, 114², 146, 147, 152–156¹, ч.ч. 2–4 ст. 159¹, ст.ст. 160, 209, 255, 260, 262, 301¹–303, 306, 343, 345, 347, 348, 349, ч.ч. 1, 2 ст. 368³, ч.ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст.ст. 369, 369², 376–379, 386, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди, або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

Важливо також розуміти, що питання про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб вирішується в обвинувальному вироку суду щодо фізичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в інтересах юридичної особи. Тобто якщо не буде доведено винуватість фізичної особи у вчиненні кримінального правопорушення, визначеного пп. 1, 3–6 ч. 1 ст. 963 КК України, та щодо неї не буде обвинувального вироку суду, то до юридичної особи не може бути застосовано захід кримінально-правового характеру, передбачений ст. 96-6 КК України.

Наприклад:

В обвинувальному вироку Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області у справі № 686/10280/16-к (кримінальне провадження №1кп/686/35/17) від 31 травня 2017 року щодо ОСОБА_4 по обвинуваченню її у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 369 КК України, зазначено, що ОСОБА_4, працюючи директором ПМП «Сковод», 24 лютого 2016 року, перебуваючи у приміщенні Державної фінансової інспекції в Хмельницькій області, надала неправомірну вигоду в розмірі 600 доларів США начальнику інспекції ОСОБА_8, про посаду якого вона не знала, за сприяння в складанні Державною фінансовою інспекцією позитивної довідки зустрічної звірки підприємства «Сковод» з метою уникнення відповідальності за виявлені під час проведення перевірки порушення.

Винність обвинуваченої у вчиненні злочину стверджується сукупністю зібраних у справі доказів.

У мотивувальній частині зазначено, що оскільки обвинувачена, будучи службовою особою ПМП «Сковод», вчинила правопорушення за ч. 1 ст. 369 КК України в інтересах зазначеного підприємства та її дії при цьому були спрямовані

на ухилення від передбаченої законодавством відповідальності, щодо ПМП «Сковод», відповідно до ст.ст. 96³, 96⁴ КК України, необхідно застосувати захід кримінально-правового характеру у вигляді штрафу. Визначаючи саме такий вид заходу кримінально-правового характеру, суд виходив з того, що обвинувачена вчинила злочин середньої тяжкості, та врахував розмір переданої неправомірної вигоди. При визначенні розміру штрафу суд керується положеннями ч. 1 ст. 96⁷ КК України, оскільки в даному випадку неправомірна вигода була одержана, її розмір обчислений, тому розмір штрафу становить виходячи з двократного розміру незаконно одержаної вигоди, що по курсу НБУ, 32 680 грн 62 коп. На підставі наведеного, керуючись ст.ст. 368–370, 374–376 КПК України, суд засудив:

ОСОБА_4 визнати винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України, та призначити покарання за ч. 1 ст. 369 КК України у виді штрафу в розмірі 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 8 500 грн. Відповідно до вимог ст. 96³ КК України, застосувати до приватного малого підприємства «Сковод» захід кримінально-правового характеру у вигляді штрафу в розмірі 32 680 грн 62 коп.

Аналіз судової практики рішень у кримінальних провадженнях за ст.ст. 109, 110, 113, 114², 146, 147, 152–156¹, ч.ч. 2–4 ст. 159¹, ст.ст. 160, 209, 255, 260, 262, 301¹–303, 306, 343, 345, 347, 348, 349, ч.ч. 1, 2 ст. 368³, ч.ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст.ст. 369, 369², 376–379, 386, 436, 437, 438, 442, 444, 447 (щодо вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого із цих кримінальних правопорушень) або кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 209, 306, ч. 1, 2 ст. 368³, ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст. 369 і ст. 369² КК України (що полягали в незабезпеченні виконання покладених на уповноважену службову особу юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції) свідчить про те, що, на жаль, розділ XIV¹ КК України поки що є «мертвим». Багато судових рішень, де є очевидним вчинення *de facto* зазначених вище кримінальних правопорушень в інтересах конкретних юридичних осіб, хоч як прикро, не містять навіть згадки про можливість застосування до них заходів кримінально-правового характеру, а вирок суду обмежується

виключно засудженням винної фізичної особи та призначенням їй покарання або звільненням від нього чи від його відбування. Така ситуація, можливо, обумовлена недосконалістю законодавчого регулювання процесуального документування такої кримінально протиправної діяльності уповноважених осіб від імені та в інтересах юридичної особи.

Процесуально, згідно з ч. 8 ст. 214 КПК України, провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру. При цьому відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із вказаних вище злочинів. Отож, якщо слідчий або прокурор цього не зробили на стадії досудового розслідування, то і під час судового розгляду кримінального провадження це питання не розглядатиметься. Крім того, в більшості проаналізованих вироків судів у кримінальних провадженнях за вказаними вище статтями КК України зазначалося про укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченою особою. А згідно з абз. 2 п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України, укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, а також у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень, внаслідок яких шкода завдана державним чи суспільним інтересам або правам та інтересам окремих осіб, у яких беруть участь потерпілий або потерпілі, не допускається, крім випадків надання всіма потерпілими письмової згоди прокурору на укладення ними угоди. Як бачимо, наявність такої норми у кримінальному процесуальному законодавстві і сприяє нульовій активності судових рішень щодо уповноважених осіб юридичних осіб, які вчиняють визначені пп. 1, 3–6 ч. 1 ст. 96³ КК України кримінальні правопорушення від імені та в інтересах юридичних осіб.

Види юридичних осіб, до яких можуть застосовуватись заходи кримінально-правового характеру

Розглянемо, до яких саме юридичних осіб можуть застосовуватись заходи кримінально-правового характеру. Відповідно до ст. 96⁴ КК України, заходи кримінально-правового характеру можуть застосовуватись до таких юридичних осіб:

1) підприємств, установ чи організацій, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій (у випадках, визначених пп. 1, 2 ч. 1 ст. 96³ КК України);

2) суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені згідно з вимогами національного чи міжнародного права (у випадках, визначених пп. 3–6 ч. 1 ст. 96³ КК України). Водночас якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 відсотків в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то така юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, що вчинене державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

У випадку реорганізації зазначених вище юридичних осіб заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до їхніх правонаступників, до яких перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень, визначених пп. 1–6 ч. 1 ст. 96³ КК України.

Види заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватись до юридичних осіб

Відповідно до ст. 96⁶ КК України, є такі види заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватися до юридичних осіб:

- 1) штраф;
- 2) конфіскація майна;
- 3) ліквідація.

При цьому штраф та ліквідація можуть застосовуватися лиш як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

Штраф – це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення, у двократному розмірі незаконно одержаної неправомірної вигоди. Якщо ж юридична особа не одержала неправомірної вигоди або її розмір неможливо обчислити, залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, суд застосовує штраф у таких розмірах:

- за кримінальний проступок – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за нетяжкий злочин – від десяти до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за тяжкий злочин – від двадцяти до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- за особливо тяжкий злочин – від сімдесяти п'яти до ста тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З урахуванням майнового стану юридичної особи суд може застосувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до трьох років.

Відповідно до ст. 96⁸ КК України, конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи.

Відповідно до ст. 96⁹ КК України, ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою

особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 109, 110, 111¹, 113, 146, 147, 152–156¹, 160, 209, 255, 258–258⁶, 260, 262, 301¹–303, 306, 436, 436¹, 437, 438, 442, 444, 447 КК України.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення.

За сукупністю кримінальних правопорушень у межах одного провадження суд, застосувавши до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточний основний захід шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим. При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за злочин за наявності невиконаного заходу за попереднім вироком (вироками) суду кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи.

Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально- правового характеру

Підставою для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру є закінчення строків давності, визначених ч. 1 ст. 96⁵ КК України. Обчислюються ці строки з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого кримінального правопорушення, визначеного у ст. 96³ КК України, і до

дня набрання вироком законної сили. Зокрема, юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, якщо з дня вчинення кримінального правопорушення її уповноваженою особою і до моменту набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) три роки – у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину;

3) десять років – у разі вчинення тяжкого злочину;

4) п'ятнадцять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

У ч. 2 ст. 96⁵ КК України передбачено можливість зупинення перебігу строків давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, у цій частині статті зазначено, що перебіг давності зупиняється, якщо уповноважена особа юридичної особи, яка вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у статті 96³ КК України, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру переривається, якщо до закінчення зазначених вище строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у ст. 96³ КК України. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у ст. 96³ КК України. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення.

Також у КК України не врегульовано питання щодо вчинення кримінальних правопорушень, визначених у ст. 96³ КК України, декількома уповноваженими особами (наприклад, коли кримінальне правопорушення вчинив керівник юридичної особи, а потім особа, яка тимчасово виконувала його повноваження, тощо).

ТЕСТИ

1. Заходами кримінально-правового впливу слід вважати:

- 1) передбачені кримінальним законом наслідки вчинення кримінальних правопорушень;
- 2) визначені у кримінальному законі засоби досягнення завдань кримінального права та правила їх застосування уповноваженими державою суб'єктами до особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння, які полягають у застосуванні, обмеженому застосуванні або відмові від застосування примусового обмеження прав і свобод особи та покладення на неї додаткових обов'язків;
- 3) визначені теорією кримінального права можливі способи застосування до винних осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, обмежень прав і свобод;
- 4) визначені кримінальним законом заходи щодо обмеження прав і свобод особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, що не передбачають можливості її звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання;
- 5) обмеження прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і намагається уникнути кримінальної відповідальності.

2. Виберіть ознаки, що характеризують заходи кримінально-правового впливу:

- 1) а) заходи визначені безпосередньо у Кримінальному кодексі України;
б) заходи визначені теорією кримінального права;
- 2) а) застосовуються у вибірковому порядку на розсуд суду без чітко окресленої мети;
б) мають чітко визначену мету їх застосування (запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, покарання, виправлення, примусове лікування);
- 3) а) застосовуються до особи уповноваженими на те органами держави;
б) застосовуються до особи як органами держави, так і приватними органами, установами, організаціями;

- 4) а) застосовуються до особи, яка вчинила кримінально протиправне діяння;
б) застосовуються до винної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- 5) а) їх змістом є застосування або відмова від застосування примусового обмеження прав і свобод особи та покладення на неї додаткових обов'язків;
б) їх змістом є застосування до винної особи покарання на підставі рішення суду.

3. Кримінальна відповідальність – це:

- 1) передбачена кримінальним законом реакція держави в особі суду у формі обвинувального вироку на вчинення особою кримінального правопорушення, яка полягає в осуді та/або примусовому застосуванні з метою кари (відплати) за це до такої особи легітимного обмеження реалізації нею своїх прав та свобод та/або покладення на неї додаткових обов'язків;
- 2) передбачений кримінальним законом осуд особи будь-яким державним органом, що полягає у застосуванні до неї покарання з метою недопущення вчинення нових злочинів;
- 3) застосування до особи, визнаної винною у вчиненні злочину або кримінального проступку, заходів кримінально-правового впливу з метою її виправлення;
- 4) передбачена законом можливість засудження особи за вчинення кримінально протиправного діяння незважаючи на її вік, стать, обставини, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність, із застосуванням до неї передбачених Кримінальним кодексом покарань;
- 5) передбачена кримінальним законом реакція держави у формі судового рішення щодо особи за вчинення нею кримінально протиправного діяння, яка полягає у примусовому застосуванні до неї з метою покарання санкцій статей Особливої частини КК України.

4. Підставою кримінальної відповідальності є:

- 1) вчинення особою кримінально протиправного діяння;
- 2) обвинувальний вирок суду;
- 3) відповідність фактичного складу кримінального правопорушення викладеним у судовому рішенні обставинам вчиненого;

- 4) наявність у фактичному складі вчиненого кримінального правопорушення ознак юридичного складу кримінального правопорушення, визначеного КК України та відображеного в обвинувальному вирoku суду;
 - 5) процесуальне доведення вини особи за вчинене кримінально протиправне діяння.
- 5. Заходами кримінально-правового впливу, що пов'язані із кримінальною відповідальністю, є:**
- 1) покарання;
 - 2) покарання, звільнення від покарання чи його відбування, судимість;
 - 3) звільнення від покарання з випробуванням;
 - 4) осуд особи, покарання;
 - 5) всі заходи, передбачені КК України.
- 6. До заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних із кримінальною відповідальністю, можна віднести такі:**
- 1) примусові заходи медичного характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи виховного характеру;
 - 2) звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру;
 - 3) звільнення від кримінальної відповідальності, обмежувальні заходи, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, спеціальна конфіскація, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи виховного характеру, непритягнення до кримінальної відповідальності;
 - 4) звільнення від кримінальної відповідальності;
 - 5) всі заходи, передбачені КК України.
- 7. Питання про застосування до особи примусових заходів кримінально-правового впливу вирішує:**
- 1) прокурор;
 - 2) слідчий;
 - 3) суд;
 - 4) державний орган, уповноважений на реалізацію державної політики у сфері виконання покарань;
 - 5) апеляційний суд.

8. Про притягнення особи до кримінальної відповідальності свідчить таке рішення суду:

- 1) ухвала, постанова;
- 2) ухвала;
- 3) рішення колегії суддів;
- 4) обвинувальний вирок;
- 5) виправдувальний вирок.

9. Підставами застосування заходу кримінально-правового впливу у виді непритягнення особи до кримінальної відповідальності, передбаченими КК України, є:

- 1) малозначність кримінально протиправного діяння;
- 2) готування до кримінального правопорушення певного ступеня тяжкості;
- 3) добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні;
- 4) обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння;
- 5) усі вищеперелічені підстави.

10. Відповідно до чинного КК України, обмежувальні заходи – це:

- 1) передбачені КК України засоби впливу на повнолітню особу, яка вчинила домашнє насильство, що застосовуються без призначення покарання у разі примирення з потерпілим;
- 2) передбачені КК України засоби впливу на особу, яка вчинила домашнє насильство;
- 3) передбачені КК України засоби впливу на повнолітню особу, яка вчинила злочин, пов'язаний з домашнім насильством, що застосовуються судом одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненням від покарання або від кримінальної відповідальності з метою забезпечення інтересів потерпілого від такого злочину і полягають у легітимному обмеженні прав та свобод такої особи;
- 4) передбачені КК України засоби впливу на повнолітню особу, яка вчинила злочин, пов'язаний з домашнім насильством, що застосовуються судом одночасно з призначенням покарання з метою виправлення засудженого і полягають у легітимному обмеженні прав та свобод такої особи;

- 5) передбачені КК України засоби впливу на особу, яка вчинила домашнє насильство, що застосовуються до засудженого з метою покарання та недопущення повторного вчинення насильства щодо потерпілого.

11. Обмежувальні заходи щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, застосовуються одночасно:

- 1) з призначенням будь-якого покарання;
- 2) з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- 3) з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання;
- 4) зі звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання;
- 5) немає правильної відповіді.

12. Обмежувальні заходи до осіб, які вчинили домашнє насильство, застосовуються в інтересах:

- 1) слідства;
- 2) суду;
- 3) дітей;
- 4) потерпілого від домашнього насильства;
- 5) суспільства.

13. Назвіть обов'язки, які можуть бути покладені на засудженого за вчинене домашнє насильство:

- 1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства, заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;
- 2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;
- 3) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронні комунікації особисто або через третіх осіб;
- 4) направлення для проходження програми для кривдників;
- 5) усі відповіді правильні.

14. Досягнення якого віку на момент вчинення домашнього насильства дає право суду застосувати до засудженого обмежувальні заходи:

- 1) вік не має значення;
- 2) 14 років;
- 3) 16 років;
- 4) 18 років;
- 5) 18 років, а у виняткових випадках – з 14 років?

15. Обмежувальні заходи до засудженого за вчинення домашнього насильства можуть застосовуватися:

- 1) на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців;
- 2) на строк від 6 до 12 місяців;
- 3) на розумний строк, визначений судом на власний розсуд для виправлення кривдника;
- 4) на невизначений строк;
- 5) на строк від одного і до трьох місяців без права продовження.

16. Примусові заходи медичного характеру можуть застосовуватися судом до осіб:

- 1) які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- 2) які вчинили у стані обмеженої осудності кримінальне правопорушення;
- 3) які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання;
- 4) які вчинили злочин на ґрунті алкоголізму чи наркоманії;
- 5) до осіб, визначених пп. 1, 2, 3.

17. Примусові заходи медичного характеру НЕ можуть бути застосовані судом до осіб:

- 1) які вчинили кримінальне правопорушення у стані неосудності;
- 2) які вчинили кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності;
- 3) які вчинили кримінальне правопорушення свідомо та усвідомлювали наслідки своїх дій;
- 4) які вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання;

5) немає правильної відповіді.

18. Які види примусових заходів медичного характеру Ви знаєте:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним / посиленням / суворим наглядом;
- 2) примусова госпіталізація та примусове лікування;
- 3) добровільна госпіталізація, медичне лікування психічних розладів;
- 4) надання амбулаторної психіатричної допомоги, госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги;
- 5) всі відповіді правильні?

19. Суд своєю ухвалою припиняє застосування примусових заходів медичного характеру:

- 1) на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів;
- 2) на підставі клопотання прокурора про припинення застосування примусових заходів медичного характеру;
- 3) на підставі клопотання представника медичного закладу (лікаря-психіатра), де тримається особа, щодо якої застосовуються примусові заходи медичного характеру;
- 4) на підставі клопотання захисника про припинення застосування примусових заходів медичного характеру;
- 5) усі відповіді правильні.

20. Ініціатором розгляду судом питання про зміну або припинення застосування заходів медичного характеру може бути:

- 1) особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру;
- 2) захисник або законний представник такої особи у разі, якщо вона за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, у тому числі не може усвідомлено подати до суду відповідну заяву;
- 3) представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі психіатричну допомогу;
- 4) усі відповіді правильні.

21. Примусове лікування – це:

- 1) захід примусового впливу, що застосовується до особи, яка хвора на тяжке захворювання;

- 2) захід кримінально-правового впливу, який застосовується судом субсидіарно із покаранням до осіб, які вчинили кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метою убезпечення суспільства від поширення соціально небезпечного захворювання та виліковування хворої особи;
- 3) захід примусового характеру, що застосовується до особи, яка хоч і не вчиняла кримінального правопорушення, але має хворобу, що є небезпечною для суспільства;
- 4) добровільне поміщення в лікувальний заклад зі суворим режимом для лікування хвороби, що становить небезпеку для оточуючих;
- 5) комплекс заходів, що застосовується до хворої особи з метою недопущення поширення невиліковної хвороби.

22. До підстав застосування до особи примусового лікування, передбаченого ст. 96 КК України, відносять:

- 1) сукупність юридичного і медичного критеріїв (встановлення у діянні винного складу кримінального правопорушення та наявності у нього хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб);
- 2) встановлення у діянні хворої винної особи складу кримінального правопорушення;
- 3) наявності в особи хвороби, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб;
- 4) відсутності у винної особи коштів на лікування;
- 5) немає правильної відповіді.

23. Яка правова природа спеціальної конфіскації:

- 1) покарання;
- 2) захід кримінально-правового характеру;
- 3) обмежувальний захід;
- 4) захід забезпечення кримінального провадження;
- 5) мотивуючий захід?

24. Спеціальна конфіскація передбачає:

- 1) примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України, за умови вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого

Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а так само передбачених статтями КК України, що визначені у ч. 1 ст. 96¹ КК України;

- 2) примусове безоплатне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна будь-якої особи;
- 3) примусове платне вилучення за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна;
- 4) тимчасове вилучення за рішенням слідчого у власність держави грошей, цінностей та іншого майна;
- 5) вилучення частини майна особи.

25. Спеціальна конфіскація застосовується щодо визначених у ч. 1 ст. 96² КК України грошей, цінностей та іншого майна:

- 1) що одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;
- 2) що призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- 3) що були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а в разі якщо його не встановлено – переходять у власність держави;
- 4) що були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання;
- 5) всі відповіді правильні.

26. Підставами для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру є:

- 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, визначених пп. 1, 3–6 ч. 1 ст. 96³ КК України;
- 2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції,

що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 209, 306, ч.ч. 1, 2 ст. 368³, ч.ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст. 369 і ст. 369² КК України;

- 3) отримання юридичною особою неправомірної вигоди;
- 4) доведення юридичної особи до банкрутства;
- 5) несплата юридичною особою податків в особливо великих розмірах.

27. Хто, відповідно до КК України, може бути уповноваженою особою юридичної особи:

- 1) службові особи юридичної особи, а також інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи;
- 2) лише службові особи юридичної особи або орган правління;
- 3) працівники юридичної особи, які відповідно до функціональних обов'язків виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки;
- 4) керівник та головний бухгалтер юридичної особи;
- 5) офіційний представник юридичної особи відповідно до нотаріально посвідченої довіреності?

28. У якому документі вирішується питання про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб:

- 1) в окремій ухвалі суду про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб;
- 2) в обвинувальному вироку суду щодо фізичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення в інтересах юридичної особи;
- 3) в обвинувальному акті щодо юридичної особи;
- 4) в постанові суду;
- 5) всі відповіді правильні?

29. Які види заходів кримінально-правового характеру можуть застосовуватися до юридичних осіб:

- 1) штраф, конфіскація майна, ліквідація;
- 2) штраф, спеціальна конфіскація;
- 3) арешт майна та рахунків, тимчасове обмеження прав, ліквідація;

- 4) внесення в реєстр судових штрафників, штраф, конфіскація майна;
- 5) штраф, тимчасове припинення діяльності, ліквідація?

30. Юридичну особу можуть звільнити від застосування заходів кримінально-правового характеру:

- 1) у разі закінчення строків давності, визначених ч. 1 ст. 96⁵ КК України, що обчислюються з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 96³ КК України, і до дня набрання вироком законної сили;
- 2) у разі звільнення від кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи;
- 3) у разі закриття кримінального провадження;
- 4) у разі відсутності доказів;
- 5) усі відповіді правильні.

ЗАДАЧІ

1 Громадянка Калинова Олена звернулася до поліції зі заявою про те, що її офіційний чоловік, громадянин Калинов Сергій, неодноразово проявляв агресію до неї, фізично і психологічно знущався. Олена має двох дітей, які також стали свідками насильства. Після розгляду заяви поліція прийняла рішення про застосування обмежувальних заходів до Сергія.

Завдання:

1. Кваліфікуйте дії громадянина Калинова Сергія.
2. Якими доказами підтверджуються факти неодноразового вчинення насильницьких дій?
3. Які обмежувальні заходи можуть бути застосовані до Сергія згідно з українським законодавством?
4. Які підстави застосування обмежувальних заходів до громадянина Калинова Сергія?
5. Які права має Олена як жертва домашнього насильства у цій ситуації?

2 У родині Городенків батько Іван систематично вчиняє домашнє насильство щодо своїх дітей: 10-річного сина Олексія та 8-річної доньки Катерини. Діти регулярно зазнають фізичних та психологічних знущань. Мати дітей, Марія, боїться втручання органів правопорядку, однак одного разу, після чергового фізичного покарання дітей батьком Іваном, вона наважується звернутися до місцевого відділення поліції та повідомляє про ситуацію.

Поліція після перевірки інформації встановлює факти домашнього насильства. У ході розслідування з'ясовується, що Іван раніше вже притягувався до відповідальності за аналогічні дії.

Завдання:

1. Враховуючи наведені обставини, чи може поліція застосувати обмежувальні заходи до Івана? Які юридичні підстави їх застосування?
2. Який порядок застосування термінового заборонного припису?
3. На який строк поліція може винести терміновий заборонний припис? Яка відмінність між терміновим заборонним приписом та обмежувальним приписом?

4. Чи може поліція у терміновому заборонному приписі зобов'язати кривдника залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи? Чи є правомірною така вимога у випадку, якщо місце спільного проживання (перебування) постраждалої особи та кривдника належить Івану?

5. Які саме обмежувальні заходи, передбачені КК України, можуть бути застосовані у цій ситуації? Назвіть їх.

6. Чи може суд застосувати до Івана обмеження спілкування з дітьми? Якщо так, то на якій підставі та на який строк?

7. Які права мають діти та їхня мати в заданій ситуації?

3 Козенко Тарас умисно не виконав обмежувальних заходів обмежувального припису, який видано на підставі рішення Шевченківського районного суду м. Львова від 18 листопада 2019 року, згідно з яким йому протягом шести місяців заборонено наблизитись на відстань не менше 300 метрів до місця проживання потерпілої Козенко Тетяни, яке набрало законної сили та з яким Козенко Тарас був ознайомлений 29 листопада 2019 року, що підтверджується його особистим підписом. Так, 31 грудня 2019 року близько 00.30 год Козенко Тарас, маючи умисел на невиконання обмежувального припису, усвідомлюючи, що згідно з вищевказаним рішенням суду йому заборонено наблизитись на відстань не менше 300 метрів до місця проживання потерпілої Козенко Тетяни, підійшов до вказаної вище квартири, голосно кричав, виражався нецензурною лайкою, стукав у двері квартири, чим порушив вимоги обмежувального припису, передбаченого рішенням Шевченківського районного суду м. Львова від 18 листопада 2019 року.

Козенко Тараса суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 390¹ КК України, та звільнив його від відбування покарання у виді обмеження волі на 1 рік з випробуванням, якщо він протягом одного року іспитового строку не вчинить нового злочину і виконає покладені на нього обов'язки.

Завдання:

1. Чи правильно кваліфіковано дії громадянина Козенка Тараса? Обґрунтуйте свою думку.

2. Чи правомірним є рішення суду щодо звільнення громадянина Козенка Тараса від відбування покарання у виді обмеження волі на 1 рік з випробуванням (адже він вже порушив вимоги обмежувального припису)?

3. Чи враховані судом у цьому рішенні інтереси потерпілої особи Козенко Тетяни?

4. Чи продовжує діяти обмежувальний припис Шевченківського районного суду м. Львова від 18 листопада 2019 року, згідно з яким Козенку Тарасу протягом шести місяців заборонено наближатись на відстань не менше 300 метрів до місця проживання потерпілої Козенко Тетяни, яке набрало законної сили та з яким він був ознайомлений 29 листопада 2019 року?

4 Громадянин Балабан вчинив злочин, передбачений ч. 1 ст. 296 КК України (хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом) / ч. 3 ст. 296 КК України, перебуваючи в стані сильного емоційного збудження, що, за висновками експертизи, було обумовлено наявністю у нього розладу психіки. Під час дізнання / досудового розслідування виявилось, що особа не усвідомлювала характеру і наслідків своїх дій. Яке рішення має прийняти суд щодо громадянина Балабана?

Завдання:

1. Чи потрібно підтверджувати стан неосудності гр. Балабана?

З'ясуйте, як суд має підтвердити діагноз та встановити, чи була особа неосудною на момент вчинення злочину. Чи потрібне призначення судово-психіатричної експертизи?

2. Які заходи примусового характеру може застосувати суд до гр. Балабана? Які підстави їх застосування? Якщо експертиза підтверджує неосудність, то чи притягують гр. Балабана до кримінальної відповідальності? Якщо ні, то чи може суд ухвалити рішення про застосування до гр. Балабана примусових заходів медичного характеру або примусового лікування?

3. Який порядок контролю і перегляду застосованих до гр. Балабана заходів? Який порядок перегляду рішення про продовження, зміну або припинення лікування? Чи потрібен суду для цього висновок комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів?

5 Громадянин Марципан, перебуваючи за місцем свого проживання на подвір'ї будинку, під час словесного конфлікту зі своєю бабцею, наніс останній декілька ударів дерев'яною

палицею в ділянку голови, заподіявши тілесні ушкодження у виді відкритої важкої черепно-мозкової травми у вигляді множинних лінійних переломів кісток скеліття та основи черепа із внутрішньочерепними крововиливами, що призвело до набряку головного мозку. Через 2 дні потерпіла померла у лікарні від завданих травм. Дії громадянина Марципана кваліфіковані за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України (тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого). Під час розслідування з'ясувалося, що гр. Марципан страждає на хронічне психічне захворювання у формі параноїдної шизофренії, з вираженим змішаним типом дефекту, а тому не може усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними.

Завдання:

1. Визначте, чи може суд ухвалити рішення про примусове лікування або про застосування інших примусових заходів медичного характеру? Які фактичні та юридичні підстави обрання судом зазначених заходів?

2. Який вид примусового заходу медичного характеру (лікування) може бути обрано?

3. Чи можливе обмеження свободи гр. Марципана під час лікування? За яких умов його можуть звільнити від кримінальної відповідальності?

6 Громадянин Ковалюк був визнаний винним у незаконному зберіганні та продажі наркотичних засобів. Під час обшуку в його будинку поліція вилучила грошові кошти в сумі 100 000 грн та автомобіль «Opel Astra» (право власності на який належить йому / право власності на який належить його братові), який він використовував для перевезення наркотиків. Суд повинен вирішити, чи підлягають ці предмети спеціальній конфіскації.

Завдання:

1. Визначте предмети, які підлягають спеціальній конфіскації.

З'ясуєте, чи підлягають грошові кошти та автомобіль спеціальній конфіскації, якщо вони були використані або отримані внаслідок злочинної діяльності.

2. Які умови потрібні для застосування спеціальної конфіскації?

Проаналізуйте, чи є достатні підстави вважати, що майно має злочинне походження.

3. Які особливості розгляду справи судом?

Як суд визначає зв'язок між майном і злочином?

4. Рішення суду.

Змодельуйте можливе рішення суду щодо спеціальної конфіскації та його обґрунтування.

7 13 квітня 2023 року приблизно о 16 год Микола Хоменко їхав автомобілем марки «Ford» у м. Рожищі та зупинився неподалік апетки «Подорожник» на вул. Незалежності. Через кілька хвилин до обвинуваченого під'їхав патрульний автомобіль і поліцейські виявили допущені ним порушення правил зупинки. Один із працівників поліції попросив в обвинуваченого документи на транспортний засіб та посвідчення водія, однак останнього Микола Хоменко не пред'явив, оскільки в березні 2023 року був позбавлений права керування транспортними засобами. Під час складання адміністративних матеріалів Микола Хоменко вирішив владнати на місці ці порушення, тому, перебуваючи в салоні патрульного автомобіля, поклав для поліцейських між передніми сидіннями службового автомобіля грошові кошти в сумі 1800 грн. Поліцейські попереджали його про неприпустимість надання їм неправомірної вигоди.

У судовому засіданні обвинувачений Микола Хоменко свою вину у вчиненні інкримінованого злочину, відповідальність за який передбачена ч. 1 ст. 369 КК, визнав повністю та щиро розкався в скоєному.

У цьому кримінальному провадженні повністю доведено, що Микола Хоменко знав про незаконне використання грошових коштів у сумі 1800 грн. Вони використані ним як засіб вчинення кримінального правопорушення, яке скоєно умисно, і за його вчинення передбачено основне покарання у виді позбавлення волі. У зв'язку з цим необхідно застосувати спеціальну конфіскацію грошових коштів у сумі 1800 грн у власність держави.

Завдання:

1. Які підстави застосування спеціальної конфіскації у цьому випадку?

2. Чи підлягав спеціальній конфіскації автомобіль марки «Ford» Миколи Хоменка? Обґрунтуйте свою відповідь.

3. Якщо грошові кошти передавалися б поліцейським у салоні автомобіля марки «Ford», то чи підлягав би він спеціальній конфіскації у такому разі?

8 Громадянин Ілечко Мирослав, будучи засновником та керівником ПП «ЛугМаш» у м. Луганськ, під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року прийняв рішення про створення озброєного угруповання із працівників підприємства для забезпечення його охорони. До лав його збройного формування вступили понад 20 осіб, яким він видав зброю та фінансував їх упродовж 2 місяців.

Завдання:

1. Суд кваліфікував дії Ілечка Мирослава за ч. 3 ст. 260 КК України (керівництво зазначеними в частинах першій або другій цієї статті формуваннями, їх фінансування, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки). Дайте правову оцінку діям Ілечка Мирослава.

2. Чи може суд застосувати заходи кримінально-правового характеру до приватного підприємства «ЛугМаш» відповідно до ч. 4 ст. 96³ КК України (ч. 4 – вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114², 146, 147, ч.ч. 2–4 статті 159¹, статтями 160, 260, 262, 436, 437–439, 442, 442¹, 444, 447 цього Кодексу)? Відповідь обґрунтуйте.

3. Чи можна вважати дії Ілечка Мирослава щодо створення та фінансування збройного формування такими, що вчинені в інтересах ПП «ЛугМаш»?

4. Коли вирішується питання про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб? Яким рішенням оформлюється застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб?

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Поняття заходів кримінально-правового впливу.
2. Вчення про «колії» кримінального права та його зміст.
3. Класифікації заходів кримінально-правового впливу у доктрині кримінального права.
4. Поняття заходів кримінально-правового характеру.
5. Заходи кримінально-правового впливу у проєкті КК України.
6. Доктринальні підходи до розуміння кримінальної відповідальності.
7. Поняття та ознаки кримінальної відповідальності.
8. Підстава кримінальної відповідальності.
9. Притягнення до кримінальної відповідальності.
10. Форми реалізації кримінальної відповідальності.
11. Види заходів кримінально-правового впливу, пов'язаних з кримінальною відповідальністю.
12. Поняття та ознаки заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з кримінальною відповідальністю.
13. Підстава застосування заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з кримінальною відповідальністю.
14. Поняття та ознаки обмежувальних заходів у кримінальному праві України.
15. Відмінність обмежувальних заходів у кримінальному та адміністративному праві.
16. Види обмежувальних заходів у кримінальному праві України та їх зміст.
17. Підстави застосування обмежувальних заходів у кримінальному праві України.
18. Поняття примусових заходів медичного характеру.
19. Підстави застосування примусових заходів медичного характеру.
20. Види примусових заходів медичного характеру.
21. Порядок виконання, продовження, зміни та припинення примусових заходів медичного характеру.
22. Поняття та підстави застосування примусового лікування у кримінальному праві.

23. Поняття спеціальної конфіскації у кримінальному праві та її відмежування від конфіскації як виду покарання.

24. Підстави застосування спеціальної конфіскації у кримінальному праві.

25. Об'єкти, щодо яких може бути застосована спеціальна конфіскація.

26. Поняття заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

27. Підстави застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

28. Види юридичних осіб, до яких можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

29. Види заходів кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватись до юридичних осіб, та їх характеристика.

30. Звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2–3 (33–34). С. 626–622.
2. Винник А. О. Спеціальна конфіскація у кримінальному праві : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 196 с.
3. Грищук В. К. Поняття, види, підстави та форми кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 50–65.
4. Грищук В. К., Пасєка О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
5. Дудоров О. О. Про поняття кримінальної відповідальності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2007. № 4. С. 148–161.
6. Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
7. Загиней-Заболотенко З. А. Реалізація норм інституту застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у судовій практиці: результати десятирічного марафону. *Слово Національної школи суддів України*. 2024. № 1 (46). С. 137–148.
8. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4 (9). С. 42–53. URL: <http://lcslaw.kpi.ua/2014-4.pdf> (дата звернення 01.09.2024).
9. Козаченко О. В. Архітектоніка кримінально-правового впливу: поняття, властивості та система кримінально-правових заходів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). С. 22–40.
10. Куц В. М., Сотніченко В. С. Юридична особа як об'єкт застосування кримінально-правових заходів. Київ : Національна академія прокуратури України, 2017. 250 с.
11. Лень В. В., Книга М. М. Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції : монографія. Запоріжжя : Дніпров. металург, 2010. 212 с.

12. Лозінська І. А. До питання про поняття і зміст заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 185–194.
13. Новікова К. А. Ознаки та поняття обмежувальних заходів у Кримінальному кодексі України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2020. Вип. 39. С. 54–60.
14. Павлова Т. О. Правова природа обмежувальних заходів за чинним Кримінальним кодексом України. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 89–94.
15. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.
16. Попко В. В. Юридичні особи як суб'єкти кримінально-правової відповідальності за нормами транснаціонального кримінального права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2020. Вип. 62. С. 287–297.
17. Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають. *Юридичний вісник України*. 2013. Ч.1. № 21. С. 6–7.
18. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури*. 2014. Т. 7. № 4 (25). С. 89–96.
19. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права*. 2013. № 3. С. 775–783.

Марін Олександр Костянтинівч,
кандидат юридичних наук, доцент
Павлик Людмила Василівна,
кандидат юридичних наук

**Заходи
кримінально-правового
характеру**

Навчальний посібник

Редагування *Оксана Шмиговська*
Макетування *Галина Шушняк*
Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 13.12.2024.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 5,58.
Тираж 90 прим. Зам № 104-24.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.